

Júlia Scheiner

Életrajz

Marosvásárhelyen, ha valaki megemlítette a két világháború között Mestitz Juci nevét, a város nagy része tudta, kiről van szó. Mindenkinek a kedvence volt, aki ismerte, és ez ma sincs másképp. Kedves, barátságos, de semmiképpen nem toladó modorával hamar megszeretteti magát. Mindig és mindenhol barátokra akad, bárhova is menjen. Nem győzi mondani, hogy valójában nem érti, miért olyan kedvesek vele mindig az emberek. Szívesen mesél a régi dolgokról, és úgy tűnt, az emlékek már nem kavargják fel nagyon. Tágas, kétszobás lakásában szívesen eltársalog a vendégekkel. Még mindig jár nyaralni külföldre szakadt barátnőivel, amúgy fiatalosan megbeszélik, hogy itt az országban hol találkoznak, és együtt töltenek pár hetet. Jól beszél és ért franciául, olaszul, angolul, németül. Memóriája kitűnő, és nagyon szeret olvasni.

Az apai nagyapáról, Mestitz Mihályról nem tudok semmi mást, csak hogy szép öregember volt. Csehországból származott, egy Raudnitz nevű helységből [Ma ezt Roudnice nad Labemnek hívják. – A szerk.], 1830-ban született. Nem tudom, minek következtében jött el, de azt hiszem, nagyon fiatalon eljött onnan. Eredetileg Meřtitz volt a neve. Ő csak annyit változtatott a nevén, hogy a cseheknél a ř betűt s-nek mondják, és úgy látszik, hogy akkor a ř betűt s-nek írta, amikor idejött. Akkor itt osztrák-magyar világ volt. Nem tudok semmit róla, hogy milyen iskolákat végzett, vagy Marosvásárhelyen kívül még hol élt. Azt tudom, hogy 1850-ben már volt bútörüzlete a volt Szentgyörgy utca sarkán [ma Revolutiei utca, a város központjában van], Mestitz Mihály és fiai volt a neve. A gyerek, ugye, sose kérdi, csak amit hall, így én nem tudok sokat erről. 1869-től parkettagyárat, gőzfűrészt és gőzmalmot működtetett.

Jó kellett legyen az anyagi helyzetük, első bútoros volt itt Erdélyben. Modern gondolkodású valaki kellett legyen a nagyapám, mert reklámozta is a bútörüzletet. Császári és királyi udvari szállítók voltak. „Legolcsóbb bútor bevásárlási forrás, Erdély[ben a] legnagyobb. Mestitz Mihály és fiai bútorgyárosok: Marosvásárhely Széchenyi tér, Kolozsvár Unió utca. Csakis kitűnő minőségű árukat hoz forgalomba és azokért a legmesszebbmenő jótállást vállal. Mennyasszonyi kelengyék rendkívüli nagy raktára, perzsa szőnyegek óriási választékban.” Ez egy 1860–1870-es hirdetés, valaki megtalálta egy könyvben, és lefénymásolta nekem. Spanyolországban is, azt hiszem, Barcelonában, Bécsben és Pesten is megnyerték az aranydíjat, szóval a legnagyobb kitüntetést az ottani bútorkiállításokon.

Amikor mi megszülettünk, már csak három ház volt a család tulajdonában, de azt mondták, hogy Mestitzéknek huszonegy háza volt Marosvásárhelyen. Én úgy képelem, hogy valószínűleg abba

fektette nagyapám a pénzét, és mikor a bútorgyárat csinálta, akkor eladta őket. Nem tudom, honnan volt annyi pénze, de azt tudom, hogy a templomban egy márványtáblán ott van ő is azok között, akik adtak adományt, amikor csinálták a templomot. Még most is ott van a névtáblája az egyik padon. Abban az időben minden zsidó vallásos volt, de nem hiszem, hogy olyan nagyon vallásos lett volna a nagyapám. Mindegyik gyereke Marosvásárhelyen született. Apuka volt a nyolc gyereke közül a legkisebb, ő is fiatal volt, amikor az apja meghalt, nemigen mesélt róla. 1909-ben, három héttel a bátyám születése előtt meghalt a nagyapám.

Az apai nagymama, Mestitz Anna [született Fischer] nagyszebeni származású. Nem tudom, hányban ment ki Budapestre, valószínűleg miután nagyapa meghalt. Volt valami betegsége, és Pesten öngyilkos lett 1915-ben, de a család mindig hallgatott erről. Azzal, hogy a nagyapám meghalt, valahogy vége is volt a jólétnek, minden nehezebb lett.

Nyolc gyerek volt a családban, sok elment máshova: az egyik fiú Pestre, a másik lány Pestre, a másik lány Brassóba, a másik fiú Kolozsvárra, s ennek hozomány, annak hozomány. Itt nem maradtak csak hárman, aztán az a nagybátyám is elment Kolozsvárra, az is kikapta a részét, mindenki kikapta a részét. Így felaprózódott a vagyon, de viszont ment tovább az üzlet. Apuka testvérei nem voltak vallásosak, egyiküknél sem volt kóser háztartás.

A legidősebb testvér Mestitz Mór volt [Marosvásárhely, 1862 – Kolozsvár, 1938]. Szép ember volt és nagyon kedves. Orvosnak indult, de amikor másodéves volt, skizofrén lett, és nem tanulhatott tovább. Aztán megnősült, Schwartz Matildot vette feleségül. De nem érintkeztek vele a szülők, azt hiszem, nem volt elég előkelő a nő. Úgy tudom, hogy valami kasszásnő volt. Itt éltek Marosvásárhelyen, a Szentgyörgy utcában volt egy szép lakásuk. Apukával mindig jól voltak, a bútörület irodája ott volt az üzletben, bejárt s azt csinált, amit akart, de semmit se dolgozott. Amióta emlékszem, sose dolgozott semmit. Időnként kitört rajta a [skizofrén] bolondság. Még a Bolyai utcában laktak, amikor egyszer kiállt meztelenül az ablakba hegedülni. (Móric bácsi ragyogóan hegedült, alapító tagja volt a marosvásárhelyi Szimfonikus Zenekarnak.) Akkor egy nap fogott egy kürtöt, ment végig a házon, és túlkölt bele, szóval ilyen marhaságokat csinált. Egy nap a fejébe vette, hogy elmegy Kolozsvárra. Hát nem volt mit csinálni, kivettek neki ott egy lakást, s átköltözött a feleségével Kolozsvárra. Azt tudom, hogy mikor elmentek Kolozsvárra, annyi pénzt kapott, hogy két házat vett ott. S akkor azt üzenté apukának, hogy „Nem lesz gondod a gyerekeidre, mert én rájuk hagyom”, s aztán mindent a kolozsvári zsidó hitközségre hagyott. Már évek óta ott voltak, amikor elbolondította apukát, hogy jöjjön érte, mert ő el akar jönni, mert elválík a feleségétől. Nahát, apuka felment Kolozsvárra, s a végén egyedül jött vissza, hogy mégsem akar válni. Volt egy fogadott fiuk, az asszonynak az unokaöccse, egy Fehér János nevű, akiből Mestitz Fehér János lett. Még volt egy Mestitz János ezredes nagybátyám Pesten, és a Kolozsváron élő Mestitz Ferenc nagybátyám fia is János (Jancsi) volt. A két János nevében [mint ál-Mestitz János] egy csomó szélhámosságot csinált, a család nagyon fel volt háborodva, és aztán kitagadták.

Mestitz Ferenc [Marosvásárhely, 1864 – Kolozsvár, 1923] a második testvér volt. Ő is a bútorgyár társtulajdonosa volt, ő vezette a kolozsvári fiókcéget. Az Unió utcában volt a bútörület. (A Fő tértől az a széles út, ami megy a Román Operához, az volt az Unió utca.) Amikor meghalt, akkor az egyik fia, Jancsi vezette az üzletet. A Ferenc nagybátyám feleségét, Friedmann Ilonát, aki Zilahon született 1873-ban – Ilonka nénit –, ismertem, ő később, 1946-ban halt meg Kolozsváron. Nem voltak vallásosak, nem volt kóser háztartásuk. Három gyerekük volt: György, Jancsi és Bözsi.

György fia, aki textilmérnök lett, elvette később a református kórház igazgató-főorvosának a lányát, Filep Sárkát, aki iparművész volt [dr. Filep Gábor nemcsak kórházi igazgató-főorvos volt, hanem 1906-tól egy ideig Kolozs vármegye tisztí főorvosa is. – A szerk.]. Egy szép nap kimentek Bécsbe, és ott kibéreltek egy panziót a legjobb helyek egyikén, a Kärtnerstrasse sarkán. Nagyszerűen ment, azt hiszem, még emeletet is húztak rá. S aztán jöttek Németországból a hitleristák, és rengeteg irodaüzletet, szállodát meg panziót becsuktak. Györgyről nem tudták, hogy zsidó, az asszony keresztyén volt, és ő is ki volt már térve. Mikor kellett az iratok a származásról, az unokabátyám hazajött azzal a kifogással, hogy iratokat csináltat, de közben meg volt beszélve, hogy a felesége eladja titokban a panziót, s valahol találkozni. Többé nem mentek vissza Bécsbe. Hazajöttek, kitanultak háromféle mesterséget: szakácsságot, cukrászatot, és nem tudom, még mit, és kimentek Ausztráliába, s Sydney mellett valahol nyitottak egy másik házaspárral egy disznófarmot. Aztán azt eladták, és beköltöztek Sydney-be, vettek egy házat, és nyitottak egy édességüzletet. Jancsi, a testvére a Mestitz bútorüzlet fiókját vezette Kolozsváron, amit aztán önállósítottak, és az övéké lett. Jancsinak ikergyerekei voltak. A lányok Marosvásárhelyen végeztek az orvosin, akkor még magyar világ volt, és magyar egyetem. Molter Károlyéknál laktak, ahol volt egy kiadó szoba. Az egy utcában volt velünk, úgyhogy gyakran hívtuk őket ebédelni. Ella szüleinek [Szatmári Elláról, Jancsi feleségéről van szó. – A szerk.] volt Tusnádon panziójuk. Egyszer itt volt az édesanyja, s mondta anyukának, hogy miért nem küldenek el oda, egész biztos étvágyat fogok kapni a tusnádi levegőtől. El is mentem aztán, nagyon szép, kellemes fürdőhely volt. A panzióban két keresztény barátnőmmel laktam, az egyik később az unokabátyámnak, Mestitz Albert fiának, Ernőnek a felesége lett. Bözsi, Ferenc nagybátyám lánya férjhez ment egy félzsidó származásúhoz, és ott éltek Nagyváradon. A férfi az ottani sörgyárnak volt a cégvezetője.

Mestitz János nagybátyám [Marosvásárhely, 1865 – Budapest, 1929] a Ludovika katonaiskolában [lásd: Ludovika Akadémia] tanult Budapesten, kedélyes hangulatú valaki volt. Később Kassára nevezték ki mint tiszt és városparancsnok. A „dobrotiny” nemesi előnevet később kapta, az első világháború alatt az egyik csatában [Dobrotin Kosovo tartománybeli helység, a Scheiner Júlia által említett csata valószínűleg itt zajlott, és Mestitz János vitézségéért nemesi rangot kapott. A nemesi előnevek általában az illető születési helyét jelzik – amennyiben született nemesről van szó –, vagy a helységet, amelyhez a nemesi rang megszerzése kapcsolódik. Ezúttal valószínűleg ez a második eset állt fenn. – A szerk.]. Jani bácsi, amikor megkapta ezt a nemességet, ki akarta terjeszteni az egész családra. Apuka fel volt háborodva, hogy minek nekünk nemesség, mert hát a Mestitzéket mindenki ismeri és tiszteli. Szóval nem kellett, és ez lett a vég. Ha megvan nekünk az 1940-es években ez a cím, akkor nem lettünk volna deportálva, de hát ki tudta ezt akkor? [Lásd: mentesítések Észak-Erdélyben.] Jani bácsi feleségét Kelen Ilonának hívták, azt hiszem, zsidó nő volt, de én nem ismertem, mert nem voltam még akkor Pesten, ahol éltek. Amikor Jani bácsi nyugdíjba akart menni mint ezredes, akkor felszólították, hogyha áttér kereszténynek, akkor egy ranggal feljebb kapja a nyugdíját. Ő erre azt mondta, hogy ha ötvenhárom csata és tizenkét nagy katonai kitüntetés nem volt elég, akkor nem tér át. S igaza volt. Én egyetlenegyszer láttam, mikor először mentem Pestre. Azt hiszem, tizenhat éves voltam, és egyedül felmentem Pestre. A Grimm Panzióban szálltam meg, az ott volt a Vigadó mellett. Apám megmondta, hogy nincs telefonja, és írjak neki egy lapot. Másnap vagy harmadnap felszólt a portás, és mondta, hogy egy fiatalember keres, és menjek ki a társalgóba. Én kimentem, és kisült, hogy Jani bácsi az. Mondta, hogy mondják azt, hogy egy fiatalember keresi. Egy búbájós ember volt. Fel kellett öltözzek, s el kellett menjek vele az Erzsébet térre, egy kávéházszzerű teraszra, ahol együtt voltak a leszerelt tiszték. Elvitt,

hogy bemutasson nekik, mert ezek voltak a barátai, és együtt voltunk estig. Egész biztos, hogy egy sem volt zsidó közülük. Még abban az évben történt, hogy leugrott egy villamosról, amikor az lassított egy megállónál, leesett, eltörte a lábát vagy valamijét, és akkor szepszist kapott és meghalt. Két gyereke volt: Ella és Viktor. Viktor jóképű ember volt, egészen olyan volt, mint apuka. Pesten éltek, egy óvóhelyen voltak a háború alatt, s mikor vége volt a háborúnak, és már ki lehetett menni az utcára, kiment ő is kicsit szellőzni [levegőzni], és lelőtték a Duna-parton. A felesége osztrák volt – nem hiszem, hogy zsidó származású lett volna –, a férje halála után vissza is ment Bécsbe. Ellát, a nagybátyám lányát már jól ismertem. Sokszor voltam náluk, amikor a magyar világban [1940–1944 között] már kezdtem járni Pestre. Volt két lánya. Az apai nagyanyám, miután egyedül maradt, ott élt velük [értsd: Mestitz János családjánál] Pesten.

Fekete Józsefné Mestitz Irén nagynénémnél [Marosvásárhely, 1873 – Budapest, 1941] is voltam ebéden, Pesten. Ő 1908-ban ment Pestre, de nem tudok semmit többet róla. Fekete Józsi bácsi, a férje mérnök volt, tanár és igazgató egy szakiskolában, ami a Kemény Zsigmond utcával szemben van. Mikor felszólították, hogyha kitér, felviszik a minisztériumba, ha nem, leteszik egy még kisebb helyre, ő kitért. 1908-ban Schwartzból átmagyarosította a nevét, az államtitkár vagy egy miniszter volt a „keresztapja”. Államtitkár lett a Művelődési Minisztériumnál [Fekete Józsefről az alábbiak olvashatók a Révai Nagy Lexikonban: „gépészmérnök, szül. 1866. Maros-Vásárhelyen. Műegyetemi tanulmányait Budapesten és Zürichben végezte s 1888. gépészmérnöki oklevelet nyert. Működését a zürichi műegyetemen mint tanársegéd kezdte meg. 1894. a marosvásárhelyi állami fa- és fémipari szakiskolához igazgatóvá nevezték ki. 1908 óta a kereskedelmi minisztériumban mint iparoktatási kir. főigazgató működik. Az országos ipari és kereskedelmi oktatási tanács előadója. Nagy munkásságot fejt ki a hazai iparoktatás szervezése terén.” – A szerk.] Érdemeket szerzett, és megkapta a 'náznánfalvi' nemesi címet. Volt három gyerekük: Sándor, István és László. Sándor, a legidősebb orvos lett. Az Országos Stefánia Gyerekintézetnek [a Stefánia úti Állami Gyermekgyógyintézetnek] volt az igazgatója Budapesten, és harminckét éves korában öngyilkos lett. László eltűnt valahol Brazíliában a második világháború alatt. István meghalt tizenhat-tizenhét éves korában.

Mestitz Albert [Marosvásárhely, 1867 – Marosvásárhely, 1937] vezette a bútorgyár Fő téri bútorüzletét. Ott volt egy házunk, és ők benne laktak. Elvette egy másod-unokatestvérét, Mestitz Saroltát [Raudnitz, 1865 – Marosvásárhely, 1937] Csehországból. Albert bácsi elment oda üzleti ügyben, vagy nem tudom, miért, és ott ismerte meg, és beleszeretett. Szép és édes volt a nő, hát én mindennap felszaladtam hozzájuk, úgy imádtam. De soha nem tanult meg tisztességesen magyarul. Négy gyerekük lett, két lány és két fiú: Vilma, Paula, Sándor és Ernő. Sándor, a legnagyobb fiú, velünk együtt nőtt fel. Később Temesvárra került, de amikor Marosvásárhelyen magyar világ lett, hazajött. Együtt deportáltak el vele. Valahova Varsóba került. Amikor harcok voltak, reggel ki kellett vonuljanak, s őt otthagyták egy fejsebesüléssel. Mikor este vissza tudtak jönni, fel volt ott égetve minden. Ma sem tudom, hogy odaveszett-e, vagy elvitték valahova. A másik fiú, Ernő itt volt az üzletben az apjával, s feleségül vette az egyik keresztény barátnőmet. Vilma Medgyesre ment férjhez, Grünfeld Dezsőhöz, aki egy nagyon jó ember volt [Medgyes – Nagy-Küküllő vm.-ben lévő rendezett tanácsú város, amelynek 1891-ben 6800, 1910-ben 8600 lakosa volt (45% német, 32% román és 20% magyar volt, 45% protestáns, 13% római, 21% görög katolikus, 4% izraelita), 1920-ban pedig 10 100. A trianoni békekötéssel Romániához került. – A szerk.]. Jómódú, nagyon gazdag életet folytattak. Az egyik fiú tizennégy-tizenöt éves volt, mikor

kiment Izraelbe [akkor: Palesztina]. Ez akkor volt, mikor két hajón vitték a gyerekeket, s az egyik hajó elsüllyedt. [1944 augusztusában 3 hajót indítottak útnak Izrael felé: a Morina, a Mefküre és egy Bölbül nevű hajót. A Mefkürét elsüllyesztették. – A szerk.] Szerencsére ő a másik hajón volt. Eleinte egy kibucban volt, szerette ott. Három-négy év múlva a testvére utánament, ugyanabba a kibucba. Volt még egy lánya Albert bácsinak, Paula itt élt Marosvásárhelyen. Én tőle tanultam a kozmetikát, nagyon szép kozmetikája volt. Volt egy drogériája valakivel, s mikor látta, hogy a magyarok nem kontrollálják a munkát, fent az üzletben – pár lépcsőt kellett menni –, egy kicsi szobácskában szépen folytatta a kozmetikázást. Dolgozott mint drogérista [drogista], és voltak páciensei. Férjhez ment egy románhoz, Drădețeanu Timuhoz, aki a munkainspektorátusnak [munkaellenőrzésnek] volt később a főnöke.

Mestitz Paula [Marosvásárhely, 1868 – Brassó, 1943] [Ő tehát az apa egyik testvére. – A szerk.] férjhez ment egy Mátyás József [Brassó, 1843 – Brassó, 1918] nevű nagyon jó módú emberhez, egy gabonakereskedőhöz, aki sokkal idősebb volt, mint Paula néni. Az öreg Mátyás Mátyásnak, a nagy orvosprofesszornak volt valami unokatestvére. (Mátyás Mátyásnak szanatóriuma volt Kolozsváron, amit aztán elvettek, és akkor idejött Marosvásárhelyre, s itt volt sebész. Úgy nézett ki, mint egy rosszul sikerült borbély, nem látszott rajta, hogy igazából mi a mestersége, de tüneményesen operált.) Én nem ismertem Mátyás Józsefet, valószínű, hogy brassói volt. Volt négy gyerekük: két fiú és két lány. Az Olgi nevű lánya hozzáment egy lengyel származású amerikai milliomoshoz. Nem akart hozzámenni, de két év múlva, mikor újból jelentkezett a pasas, akkor összemelegedtek. Gyönyörű volt Olgi. Hol Berlinben, hol Amerikában éltek. Telekspekuláns volt a férfi, és volt telke New Yorkban, Miamiában és Berlinben. Tizennégy blokkháza volt Berlinben, mikor Hitler elvette tőle. Átmentek Amerikába, és a második világháború után újra Berlinben telepedtek le. Aztán elváltak. Egyetlenegyszer találkoztam velük. Vagy tíz hónapra rá, miután összeházasodtak, itthon voltak, és én éppen Brassóban voltam egy barátnőmnél. Meg voltam híva Paula nénihez ebédre – aki akkor már egyedül élt –, közben aznapra meghívta valaki őket vendégségbe. De amikor megtudta az illető, hogy ki vagyok – apámat ismerte –, akkor mondta, hogy okvetlenül hívjanak meg engem is. Elmentünk, s valami fejedelmi ebéd volt, én akkor nagyon beteg is lettem, annyit ettem.

Mestitz Ignácról [Marosvásárhely, 1870 – Marosvásárhely, 1921] nem sokat tudok. Ott lakott velünk a Dózsa Györgyben, egy udvaron, ahol több kisebb-nagyobb ház, raktár, istálló meg kocsiszín is volt, egészen az irodáig. Ignác nem volt normális, de olyan csendes típus volt, mi nem is vettünk észre semmit, aztán egyszer megtudtuk, hogy meghalt, öngyilkos lett. Olyan nyolc, kilenc éves lehettem.

Mestitz Annát nem ismertem, mert 1871-ben, amikor született, még abban az évben meghalt.

Az anyai nagyapa László Albert volt, de rendesen Löwinger volt a neve, valószínűleg asszimilálódni akart, és megmagyarosította. László nagyapa 1857-ben született Martonoson [Bács-Bodrog vm.-i nagyközség volt, 1890-ben 5700 lakossal. Trianont követően a Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz került. – A szerk.], Magyarországon, a nagymama, Spitz Hermina Makón, ugyancsak Magyarországon. A nagymama testvéreiről tudom, hogy egy húga Szegeden egy ügyvédnek lett a felesége. Az Andrássy úton lakott egy orvos bátyja, Bernát nagybácsi, és Olaszországban, Triesztben lakott egy másik bátyja. Ez egy bankigazgató volt, és a felesége egy másik igazgatónak a lánya volt, de őket nem ismertem személyesen. Volt egy fiuk, Pali, aki a Dreyfuss cégnél volt. Járt Franciaországba, Angliába, s kiküldték mint igazgatót Indiába. Később Londonban élt hindu

feleségével.

László nagypapa iskolázott volt, és nagyon jól nevelt. Ő Palotailván a fűrészgyárban volt igazgató, nem volt saját gyára [Palotailva: Maros-Torda vármegyében lévő kis falu volt a Maros folyó mentén, 1600 főnyi lakossal 1910-ben. Volt egy gőzfűrésztelepe. Trianont követően Romániához került. – A szerk.]. És fakereskedő is volt. Soha nem kérdeztem, hogy a nagymamának mi volt a végzettsége, de nagyon ügyes volt. Nem tudom, hogy nagymamáék hol ismerkedtek meg, és hogy házasodtak össze. Felváltva Szegeden és Makón élhettek, mert János, anyuka bátyja és anyuka Szegeden született, Margit, a nővére és Erzsí, a húga meg Makón. Mindegyik gyerek között volt egypár év.

László János [Szeged, 1887 – Temesvár, 1982] könyvelő volt, és könyvelt Simi bácsinak, Deutsch Sámuelnek, Margit húga férjének. Nagyon sokáig volt fogságban [az első világháborúban], a fogságban lehetett tanulni nyelveket, beszélt oroszul, németül, franciául, olaszul. A jelenet, mikor megérkezett hozzánk, még előttem van. Tudta, hogy anyuka kinek a felesége és hol lakik, de hogy a szülei hol laknak, nem tudta. Egy reggel megjött, én éppen jöttem ki a fürdőszobából, és ott ültek a gyerekszobában az asztalnál: János és még egy katona, és anyukával beszélgettek. Éppen akkor érkeztek a fogságból. Jánosék a Kossuth Lajos utcában laktak egy darabig, majd elköltöztek Aradra és aztán Temesvárra. 1921-ben megnősült. Felesége Weisz Csilla [Nagyvárad, 1895 – Temesvár, 1984] háziasszony volt. Van egy lánya, László Éva, aki 1922-ben született Marosvásárhelyen, divatrajzoló lett, 1950-ben feleségül ment Donáth Istvánhoz, egy textilmérnökhöz, aki most hol Németországban, hol Ausztráliában lakik. [László Jánosnak] van egy unokája, Ingrid, aki tehetséges hegedűs volt, és Bukarestbe írták be konzervatóriumba. Közben 1972-ben férjhez ment egy mérnökhöz, Arden Ervinhez, kimentek Izraelbe, és ott fejezte be a zeneiskolát. Aztán elváltak, s a férfi maradt Izraelben, ő meg Amerikába ment. Ő mindig Amerikába vágyott. Először a tel-avivi, majd a New York-i filharmóniában játszott, nagyon tehetséges hegedűs volt. 1979-ben vált el az első férjétől, és 1996-ban újra férjhez ment Becker Siegfriedhez, egy német sporttanárhoz. Ingrid ma fogorvos San Franciscóban.

László Margit [Makó, 1888 – Auschwitz, 1944] Marosvásárhelyen és Szászrégenben élt. A férje Simi, Deutsch Sámuel, textilmérnök [Deutsch Sámuel textilkereskedő volt. – A szerk.] volt [Szászrégen, 1879 – Auschwitz, 1944], aki Budapesten közgazdaságtant végzett [Valószínűleg a Kereskedelmi Akadémiát végezte el, amely szintjét tekintve középfokú oktatási intézmény volt. A századforduló tájékán, amikor Deutsch Sámuel föltehetően tanult, Magyarországon még nem folyt felsőfokú kereskedelmi oktatás. Lásd: kereskedelmi iskolák. – A szerk.], a Bernády-szobor előtt, a sarokházban volt egy textilüzlete, és Szászrégenben is volt egy üzlete [Szászrégen 30 km-re van Marosvásárhelytől. – A szerk.]. A szászrégenit vezette valaki, de aztán át kellett költözzenek Szászrégenbe, mert a pasas nem volt megbízható, nagyon csúnyán becsapta őket. 1909-ben volt az esküvőjük. Két fiuk volt: László [Szászrégen, 1910 – Migdal-Haemek, 1995] és Gyula [Marosvásárhely, 1918–2003].

László Erzsébetnek [Makó, 1903 – Tel-Aviv, 1987] elég hosszú volt az életútja. Marosvásárhelyen, Kolozsváron, Aradon, Temesváron, és Izraelben, Bat-Jamban. A férje Léb Henrik [Bagota (Komárom vm.), 1900 – Tel-Aviv, 1984] földbirtokos és biztosítási ügynök volt. A férfi Marosvásárhelyre jött, itt ismerték meg egymást Erzsivel. 1924-ben házasodtak össze. A lányukat Verának hívták, 1926-ban született Marosvásárhelyen. Nem nagyon voltak vallásosak. Előbb Ratosnyán laktak [Ratosnya Maros-Torda vm.-i kisközség volt, a 20. század első évtizedeiben lakosainak száma az ezer főt sem

érte el. – A szerk.]. A férfi fával foglalkozott a két világháború között. Volt két vagy három mozdonyuk, ami járta az erdőt, s azzal szállították le a fát. Szóval nagyban ment az üzlet. Onnan tudom ezt, hogy voltam nyaralni náluk, mikor még Ratosnyán laktak. Egypár évig ott laktak, aztán Kolozsvárra költöztek, majd Aradra, s onnan elkerültek Temesvárra. Erzsi folyton Marosvásárhelyre akart jönni, mikor magyar világ lett [1940-ben; lásd: második bécsi döntés], és Vera nem akarta semmiképp, mert akkor nagy volt a szerelem a későbbi urával. És milyen jól tették, hogy nem jöttek, mert őket nem deportálták. Másodéves volt Vera, amikor 1947-ben összeházasodtak a férjével, egy szemésszel, Schul Adalberttel. Az apját, Henriket, Bubinak becézték, s a Vera ura is Bubi volt: egyik volt a kicsi Bubi, s a másik a nagy. A fiatalok ki akartak menni Izraelbe. Erre a szülők is kimentek Izraelbe, mert ha az egyetlen gyerekük kimegy, akkor ők is kimentek. A férfinak kint volt a nővére, és ahhoz mentek először, amíg elhelyezkedtek. Bat-Jamban laktak, az Tel-Aviv egy része a tenger mellett, gyönyörű hely. Henrik épített aztán házat, ugyancsak valahol Tel-Avivban, és ott laktak. Verának van egy lánya, Schul Aviva, aki férjhez ment ott egy nagyon rendes román emberhez, és három lányuk van. Az egyik bent akart maradni a hadseregben, a másik most katona, a rendes szolgálatát csinálja, és a harmadik olyan tizenöt-tizenhat éves.

Az anyai nagyszülők nem voltak gazdagok, de mindenük megvolt. Megvolt a négyoszobás lakás, megvolt a cseléd. Ha Erzsi ment egy bálra, mindig új ruhát kapott. László nagypapa a faüzemnél volt igazgató. Apuka akkor harminckét éves volt, és elment hozzájuk látogatóba. Anyuka éppen ült a lépcsőn a hűgával, és nyaltak egy lábast, amiben a torta krémjét kavarták ki. Így látta meg először apuka. Nem is vette nagyon figyelembe, aztán egyszer mind a ketten meg voltak híva valahova, és nézte apuka, hogy milyen szép lába van. Aztán elhatározta, hogy megkéri, de nem nagyon akarták adni, mert hát másfél évvel volt idősebb a nővére, Margit, hogy először az menjen férjhez. Margitot akarták adni mindenképp, de apám nem akarta. Anyuka érettségizett, és tizennyolc évesen rögtön férjhez is ment. 1908-ban házasodtak össze, szabályszerűen, rabbi adta össze őket, nagyon szép esküvőjük [lásd: házasság, esküvői szertartás] lehetett.

Mestitz Mihály, a bátyám 1909-ben született Marosvásárhelyen, öt évvel volt idősebb, mint én. A születése előtt három héttel halt meg a nagypapám, ezért is lett ő Mihály, mint a nagypapám. Áldott rossz gyerek volt egészen tizennégy-tizenöt éves koráig. Kicsi gyerek korában beteges volt, és gyakran vitték Abbáziára [lásd: fürdő- és üdülőhelyek az Osztrák-Magyar Monarchiában], mielőtt mi megszülettünk volna. Nem jött helyre, s akkor anyukának az orvos nagybátyja – aki az Andrássy úton lakott, Pesten – azt mondta, hogy diófalevélben fürdesse naponta kétszer, és nézze csak meg, hogy meg fog erősödni. És így is lett.

Mestitz Klára [Marosvásárhely, 1911–1921], a nővérem, amikor meghalt, tíz és fél éves volt. Én akkor nyolc éves kellett legyek – 1913-ban születtem –, és érdekes, hogy Klárikára abszolút nem emlékszem. Skarlátot kapott, s utána szepszist, és abban halt meg.

Mi már hárman megvoltunk a gyerekek közül, és nemsokára jött az első világháború. Apám kint volt Galíciában mint honvédszázados-kapitány. Azért volt Galíciában, Lemberg környékére küldve, mert tizennyolc fűrészt tett tönkre az ellenség, és tudták, hogy neki itthon fűrészgyára van és ért hozzá. Nekem a tüdőgyulladásom után az orvos javasolta a levegőváltozást. Nem tudom, kinek az ötlete volt ez a mai szemmel is képtelen ötlet, hogy menjünk oda. Valószínűleg apuka vágyódott utánunk. Küldött egy őrmestert, akivel László nagypapa, anyuka, én, a nővérem és Misi elmentünk apukához Galíciába levegőváltozásra. Háború közben egy ilyen utat megtenni szerintem nonszensz

volt. Vonattal mentünk, rengeteget kellett váltani, és emlékszem, hogy összekötötték a kezünket, hogy nehogy szétszéledjünk. De Misi akkor is elszabadította magát, és úgy elment, hogy egy perccel a vonat indulása előtt került elő. Úgy volt, hogy csak egypár hónapig maradunk, közben ott maradtunk 1916-ig. Lemberg-től nyolcvan kilométerre volt apukának az állomása, egy csomó ember fölött rendelkezett, akik dolgoztak neki. Sok tiszt is volt, és építettek, meg javították a fűrészeket. Bár én nem emlékszem, de egész biztos, hogy voltak más zsidó katonák is.

Mestitz István [Marosvásárhely, 1917/8–1920] öcsémet Pityunak hívtuk. Arra emlékszem, hogy egy vasárnap délután anyukánál zsúr volt, és ültek az asztal körül, és uzsonnáztak az emberek. A vendégek hozták a gyerekeket is, s azokkal mi lent játszottunk az udvaron a hóban, nagyon jól telt. Sorba ültették a szánkóra a gyerekeket, s mikor Pityut feltettük, ő hátrazökkent, és a feje a sapkával együtt a hóba dőlt, és azt mondta, hogy milyen finom a hó. Akárhogy ültették fel, ő rögtön visszafeküdt, nagyon tetszett, hogy milyen jó az, mikor a fejét húzzák a hóban. Mikor felmentünk, odament anyukához, s azt mondta, hogy úgy fáj a feje. Anyuka félretolta a széket, s a gyerek odahajtotta a fejét az ölébe. Akkor kapott egy agyhártyagyulladás, és belehalt három nap múlva.

Az orvos azt mondta, hogy nem fog lelkileg helyrejönni anyuka, ha nem szül még egy gyereket. Kegyelemből, rá egy évre, miután Pityu meghalt, 1921-ben megszületett Mestitz András. Éppen az ellentéte volt Misinek olyan tekintetben, hogy jónak született. Andris mindig szót fogadott, nem csinált soha problémát semmiből. Nyugodt, szép gyerek volt. (Ilyen a fia s az unokája is.)

Mi a Dózsa György utcában laktunk egy nagyon nagy udvaron. Ott volt a fűrészgyár, s ott volt a malom is. Az utca másik oldalán nem volt csak egyetlenegy ház. A Kemény Zsigmond utcától a Poklos patakig a terület mind a mienk volt, azokból adtak aztán el később. Még ott lakott az udvaron Ignác nagybátyám is. Ő nem volt egészen normális, és még egész fiatalon, hamar öngyilkos lett. Az egyik szomszédot, aki mellettünk az emeleten egy kisebb lakásban lakott, úgy hívta az egész ház, hogy Keresztmama – azt hiszem, zsidó volt. Alattunk egy zsidó család, Diamanstein Zsuzsának a nagyszülei laktak. (Zsuzsa is ott született a házban nálunk, és még mindig itt él Marosvásárhelyen, jó barátnőm. [A Centropa vele is készített interjút. – A szerk.]) Lent keresztények laktak.

Nagyon kellemes helyen laktunk, négy szoba volt és még egy kicsi szoba is, amiből csináltak Misinek egy külön szobát, mikor már nagyobb fiú lett. A folyosó végén volt ez a kicsi debaré [lomtár] szoba, azt kiürítették, és berendezték neki. Egy ágy volt ott, egy mosdó és egy íróasztal talán. De onnan nyílt ablak a gangra, és őurasága minden este kilógott, és elment. Anyámék nem tudták. Egyszer hazajöttek hamarabb, és rájöttek, hogy nincs otthon. Én tudtam a dolgokról. Emlékszem, hogy apám visszament az utcára, és valahol az Albino tér előtt talált rá, ölelgetett egy fát, mert olyan részeg volt, hogy nem tudott továbbmenni. Nagyon megsziadták. Aztán megszűnt ez az aranykorszak.

A négy szobából az egyik volt férfiszoba – nem tudom, miért hívták így. Az volt az elegánsabb szoba, ahol a vendégeket fogadták, könyvszekrény meg effélék is voltak ott, később úgy mondták volna annak a szalonnak, hogy living room. Volt egy ebédlő, volt egy nagyon nagy sarokszoba, ami a hálószoba volt, és az én zongorám is ott volt. Aztán volt a gyerekszoba, meg már volt nekünk fürdőszobánk. Misi, a bátyám rossz volt, és mindig a fürdőszobába zárták be. Nem tudott kijönni, hát kiült az ablakba, és úgy elkezdett ordítani, hogy anyám megszégyellte, és behozta. Beteges

volt, és mindent ráhagytak, ezért elromlott, nagyon rossz gyermek volt. Úgy tizenöt-tizenhat éves korában kezdte az apró kis titkait rám bízni, és látta, hogy nem mondom el, így én lettem a titoktartója. Aztán egész életünkben mindig külön leveleztünk. Mert ha ő például az apámék leveléhez tette be az énnekem címzett levelet, akkor azt sose olvasták el a szüleim. Mindenben nagyon becsületes emberek voltak a szüleim.

Volt nálunk szakácsnő, szobalány és azonkívül még volt valaki, aki jött mosni, vasalni, de ő csak akkor jött, amikor kellett. Emlékszem, a két cselédlány minden délután kézimunkázott, délelőtt megcsinálták a munkát, és délután nem volt mit csináljanak. Ők nem voltak zsidók. De a malomban is volt emberünk, oda lehetett a lányokat küldeni ezért meg azért. Apukáék mindig szász lányt vettek fel szobalánynak, mert azt akarták, hogy gyakoroljuk a németet. Volt eleinte nevelőnőnk is. Nekem nagy a gyanúm, hogy lehetett valami német nevelőnőm, aki rossz vagy komisz lehetett – pedig erre sose emlékszem –, mert amikor később már nagyobb lány voltam, és beszélgettünk ilyesmiről, mindig azt mondtam, hogy három dologtól félek: a németektől, a Kossuth Lajos utcától és a ráktól. Azért mondom, hogy valaki német komisz lehetett velem, mert akkor még nem tudtuk, hogy mit tesznek velünk. Valami megézés volt. Voltak olyan félelmek, amiket éppen úgy nem tudtam megmagyarázni soha, mint ahogy nem tudtam a németektől való félelmemet sem megmagyarázni. (Egyébként most a Kossuth Lajos utcában lakom.)

Ahol laktunk, volt egy kert, ahol fű nem nőtt soha, mert a gyerekek mindig letaposták. Az utcának az összes gyereke oda jött játszani, mert ott olyan nagy tér volt. Apám fölszereltetett a kertbe mindenféle tornaeszközt: hintától kezdve mászórúdig minden volt. De én folyton zongoráztam, ez volt a kedvenc játékom, mindent, amit hallottam, lejátszottam. Úgy hétéves koromban beíratott apuka a konzervatóriumba, ami a Kultúrpalotában volt. Még most is előttem van, hogy fogta a nyakam, s úgy mentünk, szeretett úgy menni velem. Bevitt a tanárnőhöz, aki egy szász nő volt, valamilyen Leona. Csak két évben tanított, aztán más tanított, mert ő beteg lett, tüdőrákos. (Különben tizenegy évig tanultam a konzervatóriumban.)

Ahányszor egy gyerek beteg lett nálunk, a többit elpasszolták otthonról. Ilyenkor vagy Pauláéknál, vagy Margitéknál, vagy nagymamánál laktunk. László nagyanyám szép idős asszony volt, és nagyon jó volt, mindig csak békített, nagyon szerettük mi, gyerekek. Volt egy kis unokahúgunk, az Erzsi lánya, aki úgy nevezte, hogy Mamaka, s akkor mi is így hívtuk. Nem volt ateista, de vallásos sem. Például ünnepekkor, amikor a férfiak imádkoztak az asztalnál, neki mindig dolga volt a konyhában. Pedig mind a két nagynéném és mi is vittünk magunkkal cselédet [hogy segítsenek], és neki is ott volt a cselédlánya, de úgyis dolga volt, mert sokan voltunk, és fel kellett szolgálni – mondta. Én nem emlékszem, hogy a nagymamáéknak lettek volna barátai, mindig a gyerekeikkel és az unokáikkal voltak.

A széderestét László nagymamáéknál ültük meg, és náluk tartottunk minden ünnepet, amíg élt a nagyapa. Ott voltak a nagymama gyerekei is, egyszóval a László család. Szépek és ünnepélyesek voltak ezek az alkalmak, olyan természetes volt. A legkisebb, Andris öcsém kérdezett a [széder]vacsoránál, de nem emlékszem, hogy ki vezette. Gyönyörűen terített asztalok voltak, kalács mindig volt, de a többi ételre nem emlékszem.

Nyaralni főleg Szovátára mentünk egy baráti házaspárral, s ott két hónapig, hat hétig üdültünk. Úgy mentünk, hogy apuka csak egy-két hétig volt velünk, s azután csak hétvégén jött ki. Kivettek egy villát, ahol négy szoba volt: egy-egy a szülőknek, egy-egy a három-három gyereknek. És

mindegyik vitt egy lányt. Ők az üveges verandán aludtak és főztek, úgyhogy megvolt a teljes kényelem. Volt úgy, hogy a faluban laktunk, és a folyóval szemben, a másik parton volt Mária királynénak a villája [Mária királyné Ferdinand de Hohenzollern király felesége, az angol Viktória királynő unokája volt. A háború alatt a Román Vöröskereszt nagyasszonya volt, Ferdinand 1927-ben bekövetkezett halála után a kiskorú Carol mellett uralkodó háromtagú régenstanács tagja volt. Nagy tiszteletnek örvendett a nép körében. – A szerk.]. Délelőtt eljártunk a Medve-tóra fürödni, délután ott volt a patak, akkor minden ismerős oda járt. Délelőtt is együtt voltunk, délután is. Egy évben egyszer, ősszel mindig kellett menni Borszékre. Apukának mániája volt Borszék, imádta ott [Borszék Románia egyik legnevesebb borvíz-forrás vidéke. A borvíz egyfajta ásványvíz. – A szerk.]. Volt úgy, hogy Andris hat hetes volt, és elvitt apuka Borszékre. Elég hűvös volt. Volt úgy, hogy be kellett állítani kályhát a szobába. Mi nem szerettük Borszéket, mert nem lehetett fürödni [se tó, se folyó nem volt], de ott volt a szüleink barátainak a villája, s jól eljártunk az időt. Aztán később már ugye, az ember saját maga választotta a helyet, hogy hova ment. Akkor is jártam ki mindig Szovátra. Volt egy barátnőméknek, a Mátyáséknak, a Medve-tóval szemben egy egyemeletes villája. Ez egy nagy magyar villa volt, s mindig oda mentem lakni. Ragaszkodtam ahhoz, hogy fizessek. Nagyon kellemes volt. Később lebontották, és építettek oda egy szállodát.

Amikor még Erdély Monarchia volt, de később [1920-tól; lásd: trianoni békeszerződés], amikor Románia lett, akkor sem politizált a család. Soha nem hallottam azt, hogy apuka valamelyik párthoz tartozott volna. Különben apuka mindenben benne volt, nem volt olyan bank, ahol ne lett volna igazgatósági tag, iskola, aminek ne lett volna alelnöke vagy elnöke [Feltehetően nem iskoláról, hanem iskolaszékről van szó. – A szerk.], mindenben részt vett, és ha lehetett, mindenben segített. Ő beltag volt a fűrészmalomnál, a bútorgyárnál, a parkettagyárnál, de minden közös volt a Mestitzékkal. Azt tudom, hogy például anyuka a heti pénzt mindig a bútörüzletben kellett felvegye Albert bácsinál. A nagybátyám is és apuka is felvett bizonyos összeget, valószínű, hogy fizetésként. Jó volt a viszony a testvérek között, de azért inkább apámon múlt sok minden, mert ő egy nagyon jó természetű, áldott jó ember volt. Nagyon szép ember volt, kedves és udvarias, általában szerették. Érettségije volt, de továbbtanulásra nem nagyon ambicionálták, mert be kellett állnia a családi vállalkozásba. Nem hiszem, hogy járt volna héderbe, de az ünnepeket mindig megtartotta, úgy, ahogy elő volt írva. Olyankor mentek mindketten anyukával a neológ templomba. Ünnepkor nem lehetett lovas kocsin menni, mindig gyalog mentek. Nem voltunk ortodoxok, szombaton is dolgozott apuka, otthon nem volt kóser háztartás sem [lásd: szombati munkavégzés tilalma; étkezési törvények].

Az 1920-as évek elején háromszor felgyújtották a bútorgyárat a Dózsa György utcában, emlékszem, hogy még gyerekek voltunk. Akkor kezdtek szervezkedni a munkások. Abban az időben ez volt az első ipari vállalat Marosvásárhelyen, és valószínűleg nem utolsó szempont volt az, hogy zsidóé volt. Ott voltunk László nagymamánál, és onnan láttuk, hogy a kétlovas kocsi vágat a sarkon, és nagyon izgatott minket, hogy miért. (Volt nekünk fekete és sárga színű lakkos lovas kocsink, volt két lovunk, autónk és teherautónk.) És akkor egyszer csak láttuk, hogy apuka és anyuka sietve elmennek a kocsival, s aztán hallottuk a szirénázást. Akkor égett le a gyár először. A baj az volt, hogy miután másodszor is felgyújtották, akkor még nem járt le az az idő, hogy be lehessen biztosítani harmadszor is, s akkor harmadszorra is felgyújtották, és leégett minden. Nem kaptak a biztosítótól semmit. Hogy egy munkás vagy ki gyújtotta fel, azt nem tudtuk meg soha.

Anyuka teljesen elvesztette a fejét, az öcsém, András akkor még karon ülő baba volt. Anyuka hazarohant, levetette az elegáns kabátját, a kalapját, vette az ékszerdobozt és a karjára Andris öcsémet, és futott ki a házból, hogy vigye Margit nénihez, a nővéréhez vagy a nagymamához – nem tudom pontosan, hogy hova. Útközben majdnem az összes ékszerek kiestek, mögötte egy irodakisasszony, ahogy kiestek, ő szedte fel anyukának. Anyuka ment, hogy a kocsival a gyerekeket mentse, mert nemcsak a gyár gyulladt ki, hanem az udvaron lévő más épületek is. A házra ügyelt a személyzet, már amennyire tudtak ügyelni, és ott voltak a tűzoltók. De akkor le volt teljesen apadva a Poklos patak [ami Marosvásárhely északkeleti részén folyik át, bele a Marosba], és nem volt víz. Az egész fiatalság ment segíteni. Akkor mi eladtuk a nagy lakást és az ottani dolgokat.

Szemben a Grivița utcában építkeztek, egy vendéglős épített ott egy házat, és elment apukához, hogy hallotta, hogy keres lakást, és amennyiben hajlandó lenne odaköltözni az ő házába, úgy húzza fel a falakat, ahogy apuka akarja. Beleegyezett. A rákövetkező évben befejezték, s odaköltöztünk. De nem sokáig laktunk ott, mert átvételkor úgy tűnt, hogy jól ki van száradva a fal, de mégsem volt. Mi, gyerekek minden betegséget megkaptunk. András a bányahimlőt, majd a kanyarót, én tőle a kanyarót. Apámék már két gyereket vesztek el, érthető, hogy nagyon féltettek. Akkor a Köteles utcába költöztünk.

Minden, ami könyv volt, elolvastuk, és nagyon sokat olvastunk, apuka meg anyuka is. Először is megvolt az összes német és magyar klasszikus, gót betűkkel, díszkötésben [A gót betű a középkorban kialakított, sajátos, német, hegyes betűtípus. Gutenberg ezt használta első nyomtatványaihoz. A német nyelvterületen a 20. század közepéig rendszeresen használták. – A szerk.]. Mi főként magyarul olvastunk, a nagy magyar írókat. Mindig megbeszéltük, hogy most ezt olvasom vagy azt. Apuka olyan ember volt, akivel mindent meg lehetett beszélni. Nagyon okos, intelligens valaki volt. Vettek folyóiratokat is, biztos valami újságot is járattak, de arra nem emlékszem. Kimondottan vallási könyvet nem olvastunk. Az imakönyvek megvoltak, mert kellett, és az ünnepeket szigorúan megtartották.

Nem volt szabad olvasni romantikus könyveket, Beniczkynét meg ilyenszerűket. „Beniczkyné Bé pont Lenke”, úgy hívtuk, mert volt egy B és pont utána [Beniczkyné Bajza Lenke (1839–1905) – kora népszerű írónője volt, aki műveiben főleg a főúri és polgári szalonok világával foglalkozott. – A szerk.]. Amiket nem akarták, hogy olvassuk, azok mindig a könyvszekrény hátsó soraiba voltak téve. Este nem mentem ki, hanem inkább olvastam. A gyerekszobában csak nagy villany volt, és úgy olvastam azokat a könyveket, hogy előhalásztam, amiket nekünk nem volt szabad, és mikor jöttek haza a szülők – nagy kapualj volt –, hallottam, és mire bejöttek, addigra el is oltottam a lámpát. Megvártam, míg elcsendesednek, lefeküdnék, s utána leszálltam az ágyról, kinyitottam a kályha ajtaját, ami ott volt a szobámban, ott lefeküdtem hasra, s ott olvastam.

László nagypapa már 1926-ban meghalt, azután nagymama a lányához, Margitékhoz költözött. Ők a katolikus gimnáziummal szemben laktak, ami most Unirea líceum. Kábé tizenöt-tizenhat éves lehettem, tehát 1928 körül lehetett, mikor nekünk is lett rádiónk [Az elsők között lehettek, akiknek rádiójuk volt. Európában úgy nagyjából 1925–1926 körül indult meg a külső hangszóróval rendelkező készülékekkel a rádiózás. – A szerk.]. Kolozsvárról jött egy mérnök, aki felszerelte. A rádión „lovagolt” az egész család állandóan. László nagymamám, aki egy nagyon értelmes valaki volt, ő is éjjel-nappal a rádiót hallgatta. Mindig mindent tudott.

Apáméknak rengeteg zsidó barátjuk volt, és szerveztek nagy, hatvan-hetven személyes estélyeket, hol az egyik, hol a másik barátjánál, amiket otthon tartottak. Akkoriban nagyok voltak a lakások. Nem emlékszem, miket csináltak ilyenkor, vagy mi hol voltunk ezalatt. A vacsoránál biztos ott voltunk. Anyuka a zsidó klubba járt, ahova, azt hiszem, férfiak is mehettek. Minden héten egy bizonyos napon anyuka ment oda römizni, de kártyáztak is és beszélgettek. Apuka nem oda járt, mert már évekkel azelőtt megszokta, hogy a magyar kaszinóba járt. Jött a munkából estefelé, s egyenesen a kaszinóba ment. Ott kártyáztak, olvastak, beszélgettek. Nyáron a kaszinó átköltözött a tornakertbe, egy kicsit odébb, mint ahol most van a régi születészet. Az egy nagyon kellemes teraszos hely volt, az ember délután vagy estefelé ment oda. Volt ott egy épület is, amit kivett bérbe egy tánctanár házaspár, akik Kolozsvárról jöttek, és ott vettünk táncórákat tőlük. Én vittem magammal Diamanstein Zsuzsának a nagybátyját, aki velünk egy házban lakott, s azt hiszem, a bátyám is járt táncolni. Később bankettek is voltak ott.

Ősszel kezdődtek a bálozások, minden szombaton a Kultúrpalota nagytermében állt a bál. Úgy volt, hogy volt egy előadás a színpadon, utána el volt tolvá a terem szélére az összes szék, és lehetett táncolni. Nagyon sokat szerepeltem és nagyon sok helyen. Volt zsidó bál, polgári bál, Bethlen Kata-bál. Volt Kiss József-est, akkor díszmagyarban kellett megjelenni [A reformkorban, az 1830-as években az európai divat és a történelmi magyar viselet elemeinek fölhasználásával tervezett díszöltözék, melyet hivatalos politikai ünnepek, bál, bankett stb. alkalmával viseltek. A női ruha a következőkből állt: szűk selyem- vagy bársonyderék, buggyos ujjú, csipke- vagy túlldíszítésű fehér ing, nyakkivágást szegélyező fodor, bő, esetleg uszályos szoknya, ráncolt kötény, kabát helyett bársonymente, stilizált magyaros sújtásokkal, a fejen párta vagy főkötő hosszú fátýollal. A férfi öltözék fekete stilizált magyaros sújtásokkal és vitézkötéssel díszített ruha volt, melyhez nem a szokványos nyakkendő, hanem a sajátos csokorra kötött, ún. Bocskai nyakkendő tartozott. – A szerk.]. Kiss József költő volt, de én azóta se hallottam soha a nevét [Kiss József zsidó származású asszimilált költő, 1843–1921, aki zsidó témákkal is foglalkozott műveiben. Az általa szerkesztett folyóirat, „A Hét” nagy hatással volt a későbbi „Nyugat” folyóiraatra. – A szerk.]. Mikor voltam a Kiss József-esten, akkor már nagyobbacska lány voltam, egypár táncot táncolhattam én is, aztán a szolgálóval hazavitettek szépen. A szülők ott maradtak, ameddig kedvük volt. Volt Maros-bál a Maros vendéglőben, apukáék oda okvetlenül kellett menjenek. Bármilyen korosztály mehetett abba a bálba. Mikor már nagyleány voltam, és megkezdődött az egyetem, voltak diákok, akik zenéléssel kerestek pénzt, összeálltak, s zenekaruk volt. Például volt a kolozsvári Young Boy Band, abban mind úri fiúk játszottak. A Fő téren, ahol a kommunizmus ideje alatt a Pitik mozi volt, az a két világháború között a zsidó mozi volt. Mindenki így ismerte, hogy zsidó mozi, valószínű, mert egy zsidóé volt [Tulajdonképpen a Zsidó Kultúrházról van itt szó, ami a volt Progres mozi épülete volt (mellette a volt Pitik gyermekmozi), a mai Tipografiei, Nyomda utcában. 1928-ban épült a zsidó hitközség támogatásával művelődési célokra. Számos ünnepély, irodalmi, hitközségi összejövetel színhelye volt. Színpadán előadást tartott a iași-i és a vilnai jiddis színház is. Az épületben az 1930-as évektől filmszínház is működött, 1994-ig, amikor biliárdteremmé alakították át (Marosvásárhelyi Útikalauz, Impress), 2000. – A szerk.]. Estélyeket is rendeztek ott, voltak előadások: énekeltek, szavaltak, előadtak. A zsidó moziban mindenféle filmet vetítettek, nagyon gyakran jártunk oda. Volt úgy, hogy egy vasárnap például untuk magunkat, nem volt semmi programunk, és mind a két mozit megnéztük aznap: azt is, ami a zsidó moziban ment, s átmentünk a Bolyai utcába, a Transilvânia moziba, s ott is megnéztünk egy filmet. A két világháború között négy vagy öt mozi volt Marosvásárhelyen.

Mi, fiatalok nem ültünk be sehova, de anyámék – mikor nem voltak meghíva valahová, vagy minálunk nem volt vendég – beültek egy kávéházba, s kávé, fagyaltot, süteményt vettek. De a lényeg az volt, hogy kint ültek a levegőn, s szólt a zene. Két kávéház volt, az egyik a New York. Mindeniknek volt egy kinti terasza, és hol az egyik helyen szólt a zene, s mikor elhallgatott, megszólalt a másik helyen a zene. Közben pedig ültek az emberek a padokon, vagy sétáltak, randiztak, flörtöltek.

A Maros-gátnál volt egy kis víkendházunk. Apuka már nézte, hogy milyen idő van, hogy lehessen menni ki a gáthoz – meg volt bolondulva a helyért, nagyon szeretett oda járni. Nem főztünk ott, csak vittünk ki készételeket. Kamránk is volt, vágta egy nyílást a házban, és ott volt a földben. Ebbe a lehajtható részbe lehetett az ételes tálakat tenni. A víkendház teteje egy szobánnyal továbbnyúlt, ahol már nem a ház fala, hanem oszlopok tartották. Alatta ebédeltünk, tehát teljes kényelemben voltunk. Volt két csónakunk, egy volt apáméknak, amit úgy hívtunk, hogy Döc-döc, mert apuka úgy hívta mindig anyukát, mikor állapotos volt. Volt az öcsémnek egy szkiffje, olyan egyszemélyes és kormányozós, hosszú keskeny csónak. Akkor nagyon jól éltünk. Mellettünk volt Ernő unokabátyámnak egy háza, egy cirkuszkocsi, amit átalakított, de a formáján nem változtatott, csak berendezte.

Én csak az első és második elemet jártam zsidó iskolában. Ide csak zsidók jártak, volt hébertanítás és vallásóra. A harmadikat, negyediket a református iskolában jártam, és aztán az Unirea leánygimnáziumba adtak, román iskolába. Ott csináltam négy évet. Az Unirea nagyszerű iskola volt, remek volt az igazgató, és remekül igazgatta az iskolát. Azután volt egy ismerősünk, aki járt a Francia Intézetbe, a L'Archéba [Egy Franciaországból származó nő román férjhez ment feleségül, Marosvásárhelyen telepedett le és alapított egy francia intézetet. – A szerk.], és apámék mindenképp akarták, hogy menjek oda. Én eleinte nagyon sírtam, nem akartam az istennek sem, mert az Unireában megvoltak a barátnőim, de aztán nagyon megszerettem az Intézetet is. Volt egy tanárnő, mademoiselle Breton, a másikkra nem emlékszem, hogy hívták. Mindent franciául tanultunk, csak a német nyelvet tanultuk még. Azt hiszem, három román tanuló is volt, kereskedők gyerekei, a többi főként magyar és zsidó volt. A második év végén lejött a francia konzul Bukarestből, és két kitüntetést adott, az egyik az enyém volt.

Misi mindig orvos akart lenni. A Bolyai középiskolába járt, és volt két barátja, akikkel elemitől érettségiig egy padban ültek. Mind a három orvos akart lenni. Igen ám, de nem lehetett, mert apukának kellett valaki, aki majd egyszer átvegye a helyét. Ráadásul megbuktak az érettségim románból, huszonnyolcan voltak az osztályban, és huszonheten buktak. Tizenkilenc éves volt, mikor elküldte apuka Pestre egy évre, hogy tegye le az érettségim, mert a nagybátyám, Fekete József, aki államtitkár volt, épp érettségi biztos is volt abban az évben. Aztán egy évig Münchenben és egy évig Aradon volt egy bútörületben vagy -gyárban, nem is tudom. Huszonegy éves korában került ide vissza az üzletbe Ernőhöz, a nagybátyámhoz, s akkor azt mondta, hogy ő ezt nem csinálja egy életen keresztül: várja a vevőt, s akkor bepakolnak (akkoriban nem egy darab bútort adtak el, hanem két-három szobára való bútort). Misi mindenképpen orvos akart lenni, és huszonhárom éves volt már, mire apám végre beleegyezett, mikor látta, hogy nem fog beletörödni. De neki akkor magyar érettségije volt, s azzal nem lehetett román egyetemre menni. Volt itt egy fiú, aki volt már Olaszországban, s mesélt dolgokat. Akkor Misi elment Olaszországba. Öt év alatt lerakta a hat évet, de húzta az időt vagy nyolc évig, mondta, hogy a kórházban kell csinálni ezt meg azt, mert közben beleszeretett a sógornőmbe, aki akkor érettségizett.

Clara Malettinek hívják a sógornőmet, ő katolikus. Egy Bologna melletti kisvárosban volt patikus az apja, jómódú ember volt. Misi minden héten bérelt autót, s lement oda. Mondta apukának, hogy megszeretett egy lányt, és hogy elveszi. Apuka azt mondta, nem baj, ha nem zsidó [lásd: vegyes házasság], hogyha rendes családból való és rendes lány, kifogása ellene nincs, de jöjjön haza és érvényesítse a diplomáját, s aztán visszamegy. 1938-ban házasodtak össze Bolognában.

1939-ben Misi és Clara ideköltöztek Olaszországból Marosvásárhelyre. Mi pedig előzőleg elköltöztünk a Bolyai sarokkal szemben egy házba, a Csíki házba, az emeletre. Mivel az egy tágasabb lakás volt, így ők is odaköltözhettek. Akkor anyuka leküldött, és az egész társaságnak [a családnak] hozatott dögöt és hozzá valami italt. Sütöttek a Fő téren disznópecsenyét, amit úgy hívtak, hogy dög, ez volt az általános neve. Jobb nem kellett. Marosvásárhelyen a Fő tér vásártér volt. Ott volt a piac az 1930-as években. Csütörtökön biztos volt piac, és más napokon is volt. Nagyon sok minden volt, színes volt, és olyan természetes volt, hogy ott a vásár. Megvolt mindenkinek az ismerős kofánéja, és ott vásárolt általában. Mindenfélét árultak: csizmát, kézműves dolgokat, élelmiszert, szív alakú mézeskalácsot. Egy bizonyos órára minden elpuccolódott, és ezért tiszta volt Marosvásárhely. Ahol most van a Divatház, ott volt egy átjáróutca. Aztán lehelyezték a vásárt a városháza mögé. Akkor még nem volt így beépítve a Fő tér, csak sima aszfalt és padok voltak. Minden este ment az ember korzózni a Fő térre, mindenki tudta, hogy hány órakor ki hol áll. Én is tudtam, hogy hol van kokettálni való, hol állnak azok a fiúk, akik nekem tetszenek. Az egész családdal sétáltunk.

Misi kezdett tanulni, és feljárt vizsgázni Kolozsvárra. Már csak három vizsgája volt, amikor jött a magyar világ [1940], és úgy elköltöztették az egyetemet, hogy fogalmunk se volt, hogy hol van. Nyolc hónap telt el, amíg megtudtuk, hogy az egész egyetemet Nagyszebenbe tették át. Szeben már Románia volt, s akkor lement oda, és folytatta a vizsgáit. Miután kész lett, beállt Marosvásárhelyen a szanatóriumban sebésznek, Czakó volt a tulajdonos. Akkor még nem volt klinika Marosvásárhelyen.

Andris, az öcsém remek jegyeket hozott haza az iskolából, de tulajdonképpen soha tanulni nem láttuk. Úgy látszik, figyelt, és felfogta mindjárt ott, az iskolában. Elvégezte a gimnáziumot, majd a kereskedelmi iskolába járt. A román kereskedelmi iskolában Andrisnak az osztályfőnökét Romulus Platonnak hívták, román ember volt. A diákok mind tudták, hogy nekem udvarol a tanár. Ő volt a Rómeó s én a Júlia – így csúfoltak. Mindig lesték, mikor Andris felelt, hogy vajon milyen jegyet kap, ezért aztán sose mert neki rendes jegyet adni a tanárja. Tizennyolc éves korában, mikor leérettségizett, apuka meghalt. Andris előzőleg felvételizett az orvosira, s hogy biztosra sikerüljön, románul felvételizett. Akik magyarul felvételiztek, azokat mind átengedték, ő meg románul felvételizett, őt nem engedték át. Akkor ő kellett vezesse az üzletet, mert nem volt más, a bátyám nem volt itthon. A bútorgyárunk már nem létezett akkor (megszűnt, amikor harmadszor is leégett), de Nagyszalontán s még nem tudom, hol, volt gyár, ami dolgozott nekünk, onnan hozták a bútorokat.

Tavasszal, még a román világban, volt egy rendelet, hogy bárki bárhol tanult, muszáj egy bizonyos vizsgát Bukarestben letegyen ahhoz, hogy nyithasson vállalkozást. S akkor el kellett menjek Bukarestbe vizsgázni. 1940 tavaszán nyitottam a Fő téren egy kozmetikát, és ősszel már bejöttek a magyarok. Egy kétemeletes házban volt a földszinten a kozmetika. Nagyon szép és tágas volt a hely, vajszínű volt a bútor, a vázák, a hamutartó és a függönyök pedig méregzöld. A bútort direkt

csináltattuk, már nem emlékszem, hogy hol. Nagyon-nagyon ízléses, szép volt. Három ablak volt, de nem az utcára néztek, hanem egy gangra. Valaki mondta, hogy ő akar az első páciens lenni. Egyik nap a Fő téren láttam, s odamentem, s mondom, ha érdekel, ekkor és ekkor nyitom ki a kozmetikám. Másnap, mikor ebéd után felmentem, hogy kinyissam a kozmetikát, már állt egy ismeretlen vidéki fiatal pár a gangon, s várt. Nem tudták, hogy ők az elsők, később mondtam meg nekik. Ki volt téve a nevem, látták a kapun, hogy Mestitz Juci kozmetikus, és vártak. Kilenctől egyig és négytől hétig dolgoztam, de soha nem sikerült befejezni pontos órára, mindig többet maradtam. Nagyon sok volt a kliens. Persze a zsidók is szívesen jártak hozzám, de jött román, magyar és szász is, nem volt semmi különbség.

Az utca felől egy biztosító volt, s nagyon jóban voltunk a biztosító fiával, Gyurkával. Ő nem dolgozott ott, az apjái volt a biztosítótársaság. Amikor vonultak be a magyar katonák, hívták az öreg, hogy jöjjünk, mert onnan nagyon jól lehet látni. Páran mentünk, a bátyám is éppen ott volt. Egyszer csak cseppet az előszobában, és három magyarországi pasas és egy marosvásárhelyi asszony áll ott díszmagyarban. Akartak beszélni a tulajdonossal. Hát jött Farkas bácsi, a biztosító, aki ugyancsak zsidó volt. Kérdik, hogy „Zsidók vannak-e itt?”. Mondja, hogy „Vannak, miért?”. Mondja a nő: „Nem szabad az ablakhoz menjenek, nem szabad kinézzenek.” Erre Farkas bácsi kitört, hogy ez az ő irodája, és annak engedi meg, hogy kinézzen az ablakon, akinek akarja. Nagyon odamondott a pasasnak. A nőnek, aki jó ismerősünk volt, nagyon kellemetlen volt. Biztos mondták, hogy jöjjön fel ezzel a pasassal, és nem volt mit tennie. Keresztény nő volt, de közben az ura zsidó származású volt, aki meghalt, és a lánya kint van Izraelben. Ez az első megnyilvánulás, ami történt, egy pofon volt nekünk. Persze továbbra is kinéztünk, s láttuk Horthy, és láttuk a feleségét, de már elment a kedvünk az egészségtől. Közben az apukám kapott egy meghívót hivatalosan a várostól, hogy jelenjen meg a tribünön sötét ruhában, Bocskai nyakkendőben és háborús kitüntetésekkel mint vendég, mint Marosvásárhely egyik közismert embere. Apuka is és mi is természetesnek vettük ezt, és apuka persze elment oda. Ő a tribünön volt ezalatt, nem tudta, hogy a zsidóknak nem szabad nézni. (A deportáláskor, mikor Farkas bácsi és Gyurka Mengele elé értek, akkor Gyurka azt mondta németül: „Szeretném, hogyha az édesapámmal mehetnék, hogy vigyázzak rá, mert nem egészséges.” „Szívesen, örömmel, tessék!” - s elgázosították mind a kettőt.)

Sándor [Mestitz Albert fia] hazajött Temesvárról, amikor Marosvásárhelyen magyar világ lett. Az első világháborúban a székely hadosztálynak volt a főhadnagya, s huszonkét évig nálunk volt eldugva az egyik kredenc ládájába a székely hadosztály zászlaja. Viszont mikor 1940-ben bejöttek ide a magyarok, az első nap mindenki kitette a magyar zászlót. Akkor előhalászták a zászlót - azt hiszem, még a hadsereg jelvénye is rajta volt -, s kitették a bútorüzletre. Akkor valami huligánok azt mondták: „Né, a zsidó milyen kopott zászlót tett ki” - lerántották, s eltűnt a zászló, nem kérdezte senki, hogy az milyen zászló. Ilyesmik történtek, amik ugye fájtak az embernek.

Egyformán jóban voltunk a román, magyar, német szomszédokkal. Mielőtt bejöttek a magyarok, volt egy román barátnőm, őt inkább sajnáltam és segítettem. Ott dolgozott a fináncoknál, s mindig panaszkodott, hogy milyen nehéz, mikor egy délután kétszer is vissza kell mennie a munkahelyére az állomástól, ahol lakott. Mondtam, hogy olyankor jöjjön fel, és ebédeljen nálunk. Adtam neki ruhát, harisnyát, táskát, cipőt, szóval nem voltam rossz hozzá. Mikor már tudtuk, hogy bejönnek a magyarok - nem emlékszem, honnan tudtuk, de ez már a levegőben volt -, mentem el a virágóránál, s jött szembe Tulica. Mondom neki: „Tulica, mi van veled? Napok óta nem is láttalak.” Azt mondja: „Csomagolok, megyek el.” Mondom: „Miért mész el? Itt vannak a szüleid, a testvéreid,

itt van az állásod.” „Mert nem akarok kisebbség lenni.” Mondom: „Tulica, hát mi is kisebbség voltunk mostanáig, és ezután is az lesz mindenki, aki itt marad. Nem lett semmi baja senkinek attól, hogy kisebbség, most se lesz. Miért akarsz te elmenni?” Erre ő: „E altceva, cu voi jidani!” [Nektek, zsidóknak más a helyzetetek] – mondta a szemembe azok után. De nem úgy mondta, hogy evreii [zsidók], hanem „voi jidani” [ti, zsidók (románul)], olyan megvetően. Mondtam: „Ai dreptate” [igazad van] – megfordultam, s otthagytam. Soha többet nem hívtam. Ő elment Medgyesre, és aztán később hallottam, férjhez ment, a hetedik hónapban volt, mikor meghalt a gyereke és ő is.

Apám nagyon szerette a magyar kaszinót, és mindig ment oda. Egyszer, már a magyar világban [A „magyar világban” itt alighanem arra utal, hogy Magyarországon ekkor már érvényben volt az első és a második zsidótörvény. Scheiner Júlia apja ugyanis a magyarok észak-erdélyi bevonulása után 3 héttel halt meg. – A szerk.] mikor be akart menni, akkor éppen jött ki egy ismerőse, az egyik törzstag, és mondta, hogy voltak benn valami magyarországiak, és fel voltak háborodva, hogy zsidók is járnak oda, és hogy hogy engedik meg. Erre apuka megfordult, és nem ment be. Úgy látszik, hogy híre terjedt, mert két vagy három nap múlva jött egy bizottság megkérni apukát, hogy menjen, és hogy hát miért nem megy, és hogy ne is adjon rá, hogy mit beszélnek. Apuka nem ment. Őt nagyon izgatta ez az „apróság”. Előzőleg, egy nap ment haza, és anyukának ki volt sírva a szeme. Addig faggatta, míg anyuka elmondta, hogy volt valaki, két megbízott nálunk, hogy mutassa meg, milyen készletei vannak (mert ugye, a zsidók mindent összevásárolnak és „felgyűjtenek” dolgokat), muszáj volt megmutatni nekik. A hang, ahogy beszéltek, s ahogy viselkedtek, anyuka nem volt szokva az ilyesmihez. Apuka nagyon felháborodott. Ilyen apróságok voltak akkor még csak, 1940-ben.

1940-ben, három héttel azután, hogy a magyarok bejöttek, apuka egyik este rosszul lett, és anyuka áthívta a szomszédban lakó orvost. Az azt mondta, hogy meg kell vizsgálni az EKG-val. Akkor az egész városban nem volt EKG, csak egy privát (nem zsidó) orvosnak, Hankónak. Mikor mi este jöttünk haza a sógornőmmel a moziból, nekünk is mondta anyuka, hogy rosszul lett, de apuka akkor ült és olvasott. Este tíz-tizenegy órakor, mikor a kórházból hazajött a bátyám, nemsokára apuka kapott egy görcsöt, egy szívinfarktust és meghalt. Mivel apuka volt a malomszövetség elnöke, s meghalt, összeálltak a malmosok, s mondták, hogy ne kelljen elmennie Andrisnak Szegedre vizsgázni, levizsgáztatták itt, Marosvásárhelyen, s adtak neki engedélyt, hogy ő működtethesse tovább a malmot. Egy szekér minden nap körbement a városon, és minden reggel összeszedte az emberektől a búzás zsákokat. Tudták már, hogy jönnek Mestitzéktől, odaadták a zsákot a búzával, amire rá volt írva, hogy kié. Nem is jutott eszünkbe, hogy valaki csalhat. Vitték a malomba, megőrölték, és mikor kész volt, mentek érte s elvették. Emlékszem, Andris mikor úgy volt, segített, ő is ment párszor elszállítani a zsákokkal a búzát.

Az 1940-es évek előtt, ha bementél egy üzletbe, és magyarul kérdeztél, mindenki tudott magyarul. Marosvásárhelyen nem volt sem a németek, sem a románok, sem a magyarok, sem a zsidók között soha ellentét. 1940 után kezdődtek az olyan apró dolgok, amik meg kellett volna mutassák azt, hogy mi vár ránk. Például bementünk a Transilvánia szállodába, ahol volt egy nyilvános telefon, mert a barátnőm telefonálni akart, hogy este jöjjenek fel hozzám még páran. Jött egy magyarországi pasas, egy pillanatig sem várt, hanem kinyitotta a fülkét, és azt mondta: „Elég volt már a zsidó dumából, menjen ki!” El lehet képzelni, hogy mit jelentett az ilyesmi. Akkor kimentünk, és elmondtuk az egyik barátunknak, akiről közhiedelem volt, hogy a világ leggyávább embere. Ő

fogta magát, odament, és felelősségre vonta a pasast. Spéter Gézának hívták a barátunkat. Ugyanez a férfi, Géza, a vonaton, mikor vitték Auschwitzba, az ablakon felfeszítette a drótot, és kiugrott, mikor hajnalban látta, hogy sehol senki. Kiugrott, és ahogy elhúzott a vonat, a mező másik oldalán tele volt munkásokkal a hely. Köztük volt egy szabadságos csendőr. A többiek mind kérlelték, hogy „hagyd már békén ezt a szerencsétlen embert”, de ő azt mondta, hogy ha szabadságon van, ő akkor is csendőr, s elfogta, bevitte, megverték a talpát, s telefonált az állomásra, és megállították a vonatot, és visszatették rá. Ugyanő, kint a haláltáborban is, mikor kiválasztották őket, hogy majd elviszik a krematóriumba, akkor is felfeszített egy drótot, megszökött, és megmenekült. Marosvásárhelyen elvett egy keresztény nőt, Bucheld Évát, akitől aztán elvált. Ismét elvett valami pesti nőt, aztán attól is elvált, és akkor találkozott egy pesti újságírónővel, aki azt hiszem, rajzolt is, remek kis teremtés volt. Kimentek együtt Izraelbe.

Andrist 1942-ben beidézték munkaszolgálatra, behívták Máramarosszigetre. Ott volt egy család, ahova küldhettünk Andrisnak csomagot vagy levelet. A munkaszolgálatos fiúk jártak oda a családhoz, és elvették a dolgokat, amiket küldtünk. És Andris is, ha küldött levelet nekünk, a családnak adta át, és ők adták fel postán, tehát létezett egy ilyen lehetőség, hogy tartsuk a kapcsolatot. Onnan Mauthausenbe, majd Günskirchenbe vitték, koncentrációs táborba.

1943-ban éppen Budapesten voltam – minden évben voltam többször –, és akkor hallottam először, hogy szállítják le a zsidókat a vonatról. Arra nem is gondoltam, hogy én is úgy járnék, de gondoltam, azért jöjjenek haza. A határ előtt bejöttek a csendőrök, és kérték az igazolványokat. Az embernek volt akkor vásárlási igazolványa, ilyen igazolvány, olyan igazolvány. Mondja, hogy minden rendben van, s elteszi az útlevelem. Mondom: „Miért teszi el az útlevelem?” „Azért, mert maga le fog szállni, ott majd megkapja az útlevelét.” Mondom: „Miért szálljak le, mikor minden rendben van?” Akkor már dühös voltam. Azt mondja: „Honnan tudjam én, hogy maga tényleg az, akit itt ír?” Mondom: „Hát ha nem hiszi, láttam, hogy a másik kupében ül egy városi tanácsos Marosvásárhelyről, akivel apuka jól volt, átmegegyek és áthívom.” Hát átmentem, és mondom neki: „Marci bácsi, tessék átjönni, mert komiszkodnak, le akarnak szállítani.” Az addig-addig húzta az időt, hogy kibújt alóla, nem akart jönni. Erre azt mondtam, köszönöm nagyon szépen, és otthagytam. Láttam, hogy mire megy ki a játék, ő nem volt zsidó, és nem akarta magát beleártani. Visszamentem, és nem volt mit csinálni, leszálltam. Egy hosszú-hosszú vonat volt, és nyolcan voltunk zsidók rajta, akiket leszállítottak. Emlékszem, egyvalaki ült az asztalfőn, és lassan nézegette az útleveleket. Mondom: „Az istenért, nézze meg hamarabb, hát elmegy a vonatunk!” Azt mondja: „Az már most megy” – és tényleg elindult a vonat. Fel voltam háborodva, mert fárasztó volt az út. Kérdelem: „A legközelebbi mikor megy?” „Holnap ilyenkor” – mondta a pasas. Akkor kimentem, és kezdtem gondolkodni, hogy ezek után nem megyek tovább vonattal, hanem lemegyek Nagyváradra [mivel ott van a határhoz közel], mert ott az unokatestvérem, Bözsike, Ferenc nagybátyámnak a lánya. Gondoltam, elmegyek egy szállodába, és aztán elmegyek hozzá, s két-három nap múlva megyek csak haza. Azt hittem, hogy addig megszűnik ez a dolog.

Nagyváradon elmentem a szállodába, kivettem egy szobát. Mikor rendbe hoztam magam, lejöttem, és elmentem a cukrászdába, ahol tudtam, hogy egy banktisztviselő barátom ott van minden nap. Gondoltam, ebben az időben egész biztos, hogy ott van, akartam tőle tanácsot kérni, valakivel meg akartam beszélni a történeteket. Nagyon ki voltam borulva. Pont a szállodával átellenben volt a cukrászda. Bemegyek, s amíg vártam, hogy megkérdezzék, mit akarok rendelni, kinézek a teraszra. Pont előttem ült Kovács Pali, akit kerestem, ő egy zsidó fiú volt. Kimegyek, odamegyek az

asztalához. Meglepődött: „Hogy kerül ide, Juci?” Mondom: „Kényszerleszállás.” Azt mondja: „Hogyhogy? Valami repülőről?” Mondom: „Nem repülőről, vonatról...”

Közben jött egy másik ismerősöm – keresztény volt –, akivel előzőleg együtt voltunk egy banketten, s azután mind [sokszor] írt nekem, de én nem válaszoltam, mert nem volt az én stílusom. Úgy láttam, benne van ezekben az ügyekben, és elmondtam neki is, mi történt. És azt mondta: „Juci, drága, én most írok magának egy névjegyet, s ha valahol valami kellemetlensége van, mutassa meg, s mindjárt rendben lesz.” Ebből láttam, hogy neki szava van. Még egy kicsit velünk maradt, aztán elment. Én megkértem Palit, hogy kísérjen el az unokatestvéremékhez. Elmentem oda, nagy szeretettel fogadtak, meghívtak, és még két vagy három napig ott maradtam. Akkor csomag nélkül, csak egy kisebb utazótáskával felültem a vonatra. A kofferomat postán küldtük el. Arra gondoltam, hogyha még valami ilyesmi történik, ne kelljen cipekedjek. Annyi volt a detektív az állomáson, jöttek-mentek, és figyelték az embereket. Én nagy nyugodtan úgy csináltam, mintha nem akarnék vonatra szállni, mintha csak úgy olvasnék, és oda se figyeltem. Bejött a vonat, vártam pár percig, s csak az utolsó percekben szálltam fel, s eljöttem Marosvásárhelyre. Nem volt kellemetlenségem aztán, és megjött a kofferom is, és minden benne volt, de ez egy olyan rossz momentum volt, amit nem lehet elfelejteni.

1944-ben, amikor már a csillag rajtunk volt [lásd: sárga csillag Magyarországon], nem mentem senkihez. Nem szívesen mentem az utcán, csak munkába és haza. A Szentgyörgy utcában (mindjárt ott az elején, ahol nemrég még a Maros néptáncegyüttes székhelye volt), a Református iskolában volt egy hathetes vöröskeresztes tanfolyam, amit egy orvos vezetett. Anyukának az volt a kívánsága, hogy én járjak, hogy sosem lehet tudni, tudjam ezt is. Megtanították az embert, mint egy ápolónőt. A Sáros utcán mentem le, mentem az iskolába, és találkoztam egy ismerősömmel, Bucher Évával. Kérde: „Hová mész?” Mondom: „Megyek le a református iskolába, a tanfolyamra.” „Jövök veled, elkísérlek.” Mondom: „Nagyon szépen kérek, Éva, ne gyere velem, itt van ez a csillag rajtam, nem akarok senkinek sem kellemetlenséget.” Keresztény volt, de az apja félig zsidó volt talán. Azt mondja: „De megyek!” Karon fogott, és úgy jött velem. Ezt nem felejtettem el neki.

Volt egy Metz nevű doktor, és azt mondja Misinek, a bátyámnak: „Én nem tudom elképzelni, hogy lesz például az, hogy találkozom veled, és nem tudom, hogy hogy köszönjek, hogy mit csináljak. Mindent előírnak. A legnagyobb bajban vagyok, nem tudom, hogy köszönjek.” Azt mondta Misi: „Tudod, mit? Ne köszönj egyáltalán!” – s otthagya. Akkor az embereknek az önérzete nagyon meg volt sértve. Akkor már nem járt össze senki zsidó, még egymással sem.

Én 1944. május másodikán délután még a kozmetikában dolgoztam, és tudtam, hogy délután a zsidótanácsnál lesznek a németek vagy a magyarok, s akkor mondják ki, hogy mit kell betartani, s mit nem. S akkor azt mondták, hogy este kilenctől nem szabad kimenni. Én akkor egyenesen felmentem a szanatóriumba a bátyámhoz, s megmondtam neki. Hazamentem, s anyuka nem volt otthon, és emlékszem, hogy az asztalon ki volt téve két nagy skatulya, amibe a bátyám mindenféle orvosságot betett, amit ő kapott a gyáraktól. Pár nappal azelőtt a zsidó betegeket kirakták a kórházból, s az egyik épülő templomból csináltak kórházat. Akkor megkérték az embereket, hogy adakozzanak, ha tudnak egy ágyat, ágyneműt, egy szekrényt, orvosságot, akármit adni, ami kell a kórháznak. Ott voltak a betegek, és nem volt semmi. Misi összeszedte az orvosságait és odakészítette, ha jönnek érte, tudják elvinni. Én akkor kiraktam egyesével azokat az orvosságokat, és néztem, hogy mi volna, ha bevenne belőlük az ember, hogy ne tudjon már ezekről a dolgokról

semmit. De nem ismertem ki magam az orvosok között, mert nem nagyon szedtem. Hazajött anyuka, elmondtam neki a határozatokat, s mondtam, hogy én nem akarom ezt végigcsinálni, ki tudja, még mi minden lesz. Arra nem is gondoltunk, ami tényleg történt. Mondom: „Én meg akarok halni, és azt akarom, hogy együtt haljunk meg.” Azt mondta anyuka: „Nem, szívem, nem csináljuk, mert én Andrást még látni akarom.” Nem látta újra.

Május harmadikán jött egy szekér a másik sarokra, ott összeszedték a zsidókat. Volt ott egy család, s kérdezték tőlük, hogy nincs-e a közelben még zsidó. S mondták, de, van itt a másik házban. Csak mi ketten voltunk otthon anyukával. Mikor lejöttünk, akkor a földszinti ajtóban ott állt Csíki Annus néni, a Csíki Boldizsár nagyanyja, és sírt. A nyakamba esett, és azután az anyuka nyakába, és csókolt minket jobból-balról. Erre a csendőr rászólt, hogy „Na, ha olyan nagyon sajnálja őket, maga is jöhet!”. És aztán elmentünk azzal a szekérral mi is. Mikor jött utánunk a kocsis, ami minket kellett volna elvigeni, mondták, hogy már elvittek, s ez nyugodtan megmaradhatott volna hazugságnak is. Nyugodtan elbújhattunk volna. Csíki néni el is bújtatott volna minden további nélkül, ha mi úgy akarjuk.

Nálunk az volt a szerencse a szerencsétlenségben, hogy a bátyám itthon maradt. Misit nem tartóztatták le, mert aki 1940 előtt házasodott kereszténnyel, és méghozzá volt gyereke is, azt nem deportálták [lásd: mentesítések Észak-Erdélyben]. Egyszer, mikor a sógornóm a kislányával, Annával a tornakertben vagy valahol volt, hogy játsszon és levegőzzön, bementek hozzájuk. A cseléd nem akarta beengedni, hát bementek erőszakkal. Hiába mondta, hogy ez egy „kivételezett ház”, és nincs joguk, ők összeszedtek vagy négy kis szőnyeget és elmentek. Üthették bottal a nyomukat, de sose néztünk utána, hogy ki volt. Amikor apuka meghalt, anyuka ragaszkodott ahhoz, hogy Misiék egy házban lakjanak velünk, s költözzenek fel az emeletre. Később tudtam meg, hogy a csendőr erőszakoskodott, hogy a bátyámék is menjenek, üljenek fel a szekérre. Nem tudott [vagy nem akart] olvasni, mert a bátyám odatett minden papírt elé, hogy nézze meg, hogy neki nem kell elmennie. A bátyám nem akart menni, erősködött, nem volt egy gyenge valaki, meg ott volt a felesége és a gyereke. A végén beleegyezett a csendőr. A bátyám tíz napig, két hétig el volt bújtatva, Csíki néniék bújtatták.

Minket anyukával kivittek a téglagyárba. Első éjjel a szabad ég alatt aludtunk. Tele volt a téglagyár. Az egyik jobban sírt és jajgatott, mint a másik. Mindenki otthagya a megszokott életét. Azt hittük, hogy a legrosszabb esetben egy magyarországi táborba visznek. A legrosszabb álmunkban sem gondoltunk olyasmire, ami tényleg megtörtént... Semmit sem tudtunk... Semmit se csináltunk... Jobb volt nem gondolkozni... Élelem volt, de nem nagyon emlékszem, hogy mit ettünk, vagy hogy volt-e kedvünk egyáltalán enni. Már kezdtük úgy venni a dolgot, mint egy unalmas kirándulást, mint egy nemszeretem helyzetet. Egyszer csak kezdték bevinni az embereket a csendőrörsre, és addig verték, míg kiverték belőlük, hogy hagytak-e valahol valami értéket. Volt velük egy ékszerész, aki mondta, hogy tudja, hogy ennek eladott ezt meg azt. Aki már bent volt, és akit vertek, arra mondta, hogy csak üssék, mert tudja, hogy vett ékszereket. (A háború után az illetőt le is tartóztatták, aztán kiment valahová külföldre.) Egy hónapra rá, június másodikán elvittek. Mi voltunk a második transzport, az első pár nappal azelőtt ment el.

Kivittek minket gyalog a marosvásárhelyi állomásra. Cipeltük a csomagokat, egy hátizsáknyit, amennyit engedtek, mert megmondták, hogy ebből ennyit, abból annyit lehet csak vinni. Hajtottak, hogy gyorsan, gyorsan, mert rettenetesen sürgős volt nekik. Mikor mentünk, az unokabátyám,

Sándor, a Mestitz Albert fia, szerzett egy rudat, és rátette anyuka csomagját, és úgy vitték ketten, mert anyuka nem bírta. Bevagoníroztak egy marhavagonba, ahol hetvenkét ember volt. Négy napot, négy éjszakát utaztunk. Nem lehetett kimenni a vagonból, nem adtak be vizet, nem adtak be semmit. Néha egy-egy állomáson kinyitották az ajtót valamiért, de mindjárt be is csukták. Elég keserű volt maga az út: ülni ott a földön, mert hát a földön kuporogtunk.

Auschwitzban egy csomó borzalom fogadott. Először is lengyel férfiak szálltak fel csíkos ruhában a vagonokba, akik már ott dolgoztak, s ahol láttak gyereket, gyorsan odaszóltak az anyának, hogy menjenek külön a gyerektől. Ők már ugye tudták, hogy miért. Mi még nem tudtuk, és nem volt olyan anya, aki hajlandó volt elválni a gyerekétől. Előzőleg szóltak, hogy mindenki írja fel a hátizsákjára a nevét, hogy megkaphassuk aztán. Megvizsgálták a dolgokat, s akkor leszállítottak. Ma se tudom, hogy kerültem le abból a magas kocsiból. Rögtön ötös sorokba állítottak. Mikor elindult az ötös sor – a tiszték álltak Mengelével, az orvossal –, aki gyengébbnek, öregebbnek tűnt, azt félreállította Mengele balra [Csak feltételezés, hogy éppen Mengele szelektálta az embereket. – A szerk.]. Nekünk azt mondták, hogy az időseket és a gyerekeket autóval viszik a fürdőbe, mi gyalog megyünk. Még örvendtem, hogy anyámnak nem kell vinni a csomagját. Mikor anyuka odament, Mengele látta, hogy volt egy kis daganat a nyakán, amit nemegyszer meg akart anyuka operáltatni az öreg Mátyás Mátyással Kolozsváron. (De az orvos azt mondta: „Nem operálok, Ilonka, szívem, mert az csak szépséghiba, és egy nőnél sose lehet tudni, hogy a mirigyek mikor mit csinálnak.” És tényleg, anyukának semmi baja nem volt, csak annyi, hogy volt hőemelkedése tőle.) Egyszer csak azt veszem észre, hogy anyuka a barátnőm édesanyjával és egy hétéves kisfiúval, aki a mi sátrunkban volt a téglagyárban, távolodik el. Még csak nem is tudtunk elbúcsúzni. És akkor kérdeztem az egyik katonát, hogy hová viszik őket. Azt mondja, hogy őket autóval viszik a fürdőbe. Az egész rendszerük hazugságra volt épülve, mert ha nekünk akkor azt mondják, hogy „elvisszük őket és többet nem látjátok”, akkor egy csomó hisztizést kapnak. Így pedig mindenki örült. És akkor anyukáékat elvitték, minket meg elvittek a fürdőbe. Hát mind vártuk, hogy hol látjuk őket, de se akkor, se később nem láttuk.

Hét és fél hónapot voltam Auschwitzban. Elég vékony, csinos fehérnép voltam, és úgy látszik, nem voltam elég vékony, hogy krematóriumba vigyenek, de nem voltam elég erős se, hogy esetleg elvigenek egy gyárba dolgozni. Egy idő után az egyik marosvásárhelyi nőt, nem tudom, kik, betették a Waschenraumba – ahol mosdottak az emberek, vagyis kellett volna mosakodjanak –, s engem is felvettek vele. Vagy másfél hónapig ott voltam a mosdónál. Vagy négyszázötven hely volt mosakodni, hosszú vályú volt, fölötte csap, s szép tiszta volt, pirosak voltak a téglák. Minden áldott nap felnyaltuk, hogy gyönyörű legyen, és soha nem szabadott senkit beengedni mosakodni, nehogy egy csepp víz a földre menjen, mert ha jönnek a németek, és meglátják, vége a világnak. Úgyhogy mi csak takarítottuk, s aztán mikor már egy kicsi csend lett, a főnökünk, aki minket felvett, ő sem volt ott a közelben, akkor megtehettük, hogy megmosakodunk.

Sok marosvásárhelyi zsidót Auschwitzban ismertem meg. Ott hallottam, hogy emlegették az apámat, s mondtam, hogy meghalt. „De mégis, mi lett?” – kérdezték. Mondom: „Ha meghalt, akkor már nem mindegy?” „Volt két fiútestvére, és mi a foglalkozásuk?” – kérdezték tovább. Mondtam, hogy az egyik mészáros, a másik molnár. A bátyám, Misi sebész volt, s Andris megszerezte az engedélyt, hogy örökölhessen és vezesse a malmot. Egy gyáros, egy orvos vagy egy bankigazgató kellett legyen egy úri családban minden időben. És akkor mondtam volna azt, hogy apám tényleg gyáros volt, az egyik testvérem sebész, a másik meg malomtulajdonos?

Élelem vagy volt, vagy nem volt, az ember úgy evett, ahogy lehetett. Volt úgy, hogy hoztak ételt, de én nem jutottam hozzá. Vagy ha hozzájutottam volna, nem volt, amibe tegyem. Nem volt egy tányérom, nem volt egy kanalam, nem volt semmim. Az, akinek volt egy csészéje, az inkább elment háromszor-négyszer, mint hogy egyszer is kölcsönadja valakinek a sajátját. Az emberek egyáltalán nem voltak jók, mindenki az életéért küzdött. Aztán hozzájutottam egy kanálhoz, nem emlékszem, hogyan, aztán később lett egy csészém is. Mikor hozták a meleg kávé – mondanom sem kell, hogy milyen kávé volt –, nem lehetett hozzáférni a nagy edényhez, amiben hozták, olyan tömeg állt körülötte.

Egy nap valami történt a torkommal, a hangszalagjaimmal, alig tudtam beszélni. Másnap vagy harmadnap hallottuk, hogy az orvosnő a láger utcáján – mert ugye, miért ne az utcán – rendel. Odamentem és kérdeztem, mi segítene nekem. Jóindulatúan azt mondta, hogy okvetlenül minél több meleget kell egyek, mert különben elvesztem a beszélőképességemet egy életre. Gondolkoztam, hogy hol kapok én meleget, mikor úgy verekednek a kávéért, hogy nem lehet odajutni. Eszembe jutott, hogy volt ott egy lány, akit még otthon Marosvásárhelyen tanítottam kozmetikára, és nem is kellett érte fizessen, és tőle biztos fogok kapni, mert ő nagyobb ételadagot kap (valami pozíciója volt a foglyok között). Odamentem hozzá, és kértem, adjon nekem, mert azt mondta az orvosnő, meleget kell ennem. „Jaj, hát ma én is olyan keveset kaptam – mondta, s már meg akartam fordulni, mikor azt mondja –, de azért várjál, mert adok.” S akkor adott a csészembe félig, neki egy kannával volt. Többet nem is mentem hozzá, és nem is mentem senkihez. Aztán elmúlt, és nem lett semmi bajom.

Abszolút nem féltünk a szelektálástól. Azt mondták (a szóbeszédben), hogy az ételbe tesznek valami nyugtatót, de mi azt gondoltuk, hogy mese, és nem hittük. De nem hittünk el mást se. Semmi rosszat nem akartunk elhinni addig, amíg be nem bizonyosodott, hogy tényleg úgy van. Később egy pesti barátnőmtől, aki a konyhán dolgozott, megtudtam, hogy valami port főztek az ételbe, mert annyi nő, hogy ne hisztizzen, az lehetetlen lett volna nyugtató nélkül. A németek ezt is kikalkulálták, mint ahogy mindent [Nyugtató adagolására (brómozásra) semmilyen konkrét bizonyíték nincs, bár nagyon sokan, különböző helyekről állították, hogy brómozták a foglyokat. De valószínű, hogy nem is volt szükség a brómra: a kevés enivaló, a verés, a hideg vagy éppen a forróság, a kevés alvás, a szörnyű munka stb. nagyon gyorsan kiszívta a foglyok erejét, megtörte az ellenállásukat. – A szerk.]. Minden ki volt számítva, elő volt készítve, és tudták, hogy fognak reagálni az emberek.

Egy hétig kitétek utcát seperni. Emlékszem, ahogy sepertem, s az utcán álltak a vezetők és egymással beszélgettek, persze rám se bagóztak. Örült az ember, ha nem vették észre, mert ha igen, akkor örökké csak baj és büntetés lett belőle. S akkor eszembe jutott, hogy pár évvel azelőtt, mikor ültünk Budapesten a Margitszigeten egy főmérnök udvarlómossal, a közelben seper egy férfi, szedte fel a faleveleket, és mi nem is figyeltünk rá, nem is törődtünk vele. Hát úgy volt ez a jelenet is, csak éppen fordítva. Ez egy apró semmiség, de megmaradt az emlékezetemben.

Aztán valami fonatokat kellett csinálnunk műanyagból meg szövetekből [Ez a műanyag lényegében póttanyag (Ersatz) lehetett, nem olyan műanyag, mint amiről napjainkban van szó, nem valami „modern” dolog. – A szerk.]. Úgy kellett fogni, hogy nagyon erősek legyenek. Mikor megvolt, akkor jött két szép nagy marha német, s próbálták feszíteni, hogy elég erős-e. Tudtam volna én olyat csinálni, hogy ők ne tudják szétszaggatni!? Szerencsére, hozzám nem jöttek, de volt, akinél

elszakadt a fonat, s levetköztették, és pucéran kirakták órákig állni a januári hidegben ott, a kapuban.

Egy idő után, a vége felé, odatettek valami francia nőkhöz, szintén valamit fonni. Hallottam, hogy ezek franciául beszélnek, de nem értek semmit. Fél nap múlva kértem franciául az ollót. Rám néz az egyik, s azt mondja: „Hát te beszélsz franciául?” Mondom: „Én azt hittem, hogy beszélek, de amióta titeket hallak, megállapítottam, hogy nem tudok franciául.” Eszembe jutott, hogy apuka mindig ugratott engem, mikor jöttem haza nyelvről, hogy „Beszélj a Mádámmal, használd a nyelveket, amit tanulsz, mert ki tudja, hogy akad-e még ember a világon, aki megérti amit mondasz”. Ezek a franciák elkezdtek nevetni, mert kisült, hogy mindenki – ki ahonnan jött – a saját argóját beszélte. Elkezdtünk beszélgetni franciául, s nagyon jól belejöttem.

Auschwitzből Birkenaubába vittek. Ott sok-sok fabarack volt. Valamikor lovakat tarthattak ott, mert a vaskarikák még ott voltak a falban. A barakkban, hosszan, volt egy fűtőtest, de soha nem volt fűtve, a legnagyobb télen sem. Egyáltalán nem volt meleg, és nem volt mivel takarózni.

Január tizennyolcadika után Ravensbrückbe vittek, ez legalább nem volt megsemmisítő tábor. Ravensbrückről egy orvosnő komizása jut az eszembe. Úgy érkeztem meg, hogy előzőleg ellopták a cipőmet, és kaptam valahonnan egy facipőt, ami sokkal nagyobb volt, mint a lábam, s azt valami ronggyal kibéleltem. A fagyban, hideg időben abban a nyitott cipőben jártam, és teljesen felsebezte a lábamat, csupa száraz seb volt rajta. Amikor megérkeztünk, boldogan hallottam, hogy muszáj mosakodni, és hogy van orvosnő, s lehet menni vizsgálatra. Lemostam jól a lábamat, s bementem az orvosnőhöz, hogy adjon valamit, ami hamarabb gyógyítja a sebet. Azt mondta, hogy ez nem seb a lábamon, hanem piszok. Fogott egy csipeszt, azzal megfogta a seb szélét, és lerántotta, úgyhogy a tiszta nyers hús maradt ott. Ravensbrückben nem csináltunk semmit azon kívül, hogy tetűt kerestünk a ruháinkon. Csak vagy négy hétig voltam ott. Arra is emlékszem, hogy négyen aludtunk egy ágyban – elképzelhető, hogy milyen „kövérek” voltunk, ha négyen elfértünk. Mellettem egy lengyel lány feküdt, s olyan szegényes volt a ruhám, hogy megsajnálta, és mielőtt útnak indítottak volna megint, adott nekem egy pulóvert. Nekem nem volt addig tetűm.

Ezután Malchow-ba vittek, ami egy kisebb helység volt, nem messze tőle volt egy láger, ahová minket tettek. Amikor mentünk, a sok vigyorgó, nagyokat röhögő helybeli német ott állt az ablakban, és szórakoztak rajtunk, hogy minket visznek. Ahogy mi kinéztünk, szórakozhattak is. Átvittek a városkán, és aztán kimentünk az útra. Aki fogadtak minket a lágerben, megnézték mindenkit, van-e tetűje. Kisült, hogy van tetűm. A pulóverben, amit a lengyel lánytól kaptam, volt tetű. És akkor félreállítottak mindenkit, akin találtak, de nem vittek semmilyen fürdőbe, hanem betettek egy barakkba egy csomó tetves közé. De sokkal rendesebb, emberibb volt a hangulat. Ez jut eszembe Malchow-ról. Amikor hoztak el onnan, akkor már a helybelieket is érintette a háború kimenete, már voltak üres házak, s aki ott volt, az is lehorgadt orral meg rosszkedvűen nézett minket. Akkor már nem volt meg a diadalmámor.

Útnak indítottak minket Magdeburg felé, de nem tudtuk, mi a végső állomás. Hat napig voltunk étel nélkül. Magdeburgban megállt a vonat, és átadtak egy levelet a nőnek, aki minket vitt. Abban valószínűleg az állt, hogy vissza kell vonulni, mert akkor már szorult a kapca, jöttek az amerikaiak és az oroszok. Emlékszem, az állomást már bombázták. Körülbelül száz méterre lehettünk az állomástól, és olyan gyönyörű volt [a fényjáték], hogyha csak nézni kellett volna... Nagyon szép

volt a látvány, csak mi éppen mozdulni sem tudtunk, olyan szorosan ültünk a vagonban. Még a kezünket se tudtuk felemelni. Otthagytak minket, azt hiszem, azért, mert azt hitték, akkor nem fog az ellenség bombázni. Amikor elmúlt a bombázás, nemsokára elindult a vonat, és azután mentük egy csomót. Aztán leszállítottak és mentünk gyalog.

Útközben megharapta egy kutya a lábamat, és nem nagyon bírtam menni, meg fáradt is voltam. Egy jobb érzésű katona feltépett a szekérre, ami az ő csomagjaikat vitte. Amikor megérkeztünk egy mezőhöz, ami körül volt kerítve kerítéssel, és még kapu is volt, akkor letettek a szekérből az első ott álldogáló csoporthoz. Azok addig gyalog mentek. Elkezdték mondani, hogy miért mentem oda, menjek el. Akkor csatlakoztam egy budapesti anyához, aki a lányával volt. Amikor tovább kellett menni, felszólítottak minket, hogy aki úgy érzi, hogy nem tud menni, az maradjon ott, mert jön egy teherautó, felveszik, s elviszik nem tudom, hová. A mesét már ismertük, de én ott akartam maradni, mert nagyon fáj a lábam. Azt akartam, hogy legyen már vége az egésznek. Ez az anya a lányával nem engedte. „Jössz! Karon fogsz engem, és el tudsz menni éppen úgy, mint mi.” Karon fogtam és úgy mentünk, de lassanként nehezemre esett a járás. Egyszer szólt a lány, hogy „Juci, ne húzza anyukát, menjünk egy vonalban”. Mikor aztán megint mondta a lány, akkor mondtam, hogy én most hátramaradok. Rájöttem, hogy úgy fogom csinálni, hogy szép lassan hátramaradok, és aztán mikor a menet végére érek, akkor már nem lesz ott senki. Amikor a végére értem, direkt összeestem, de odajött két német katona, és mondták németül, hogy „Los, weiter machen! Tovább csinálni!” – mindig ez volt az ő mottójuk. Nem akartam felkelni, de egy idő után felkeltem, mert felpiszkáltak. Mentem egypár lépést, és mondtam, hogy nem megyek tovább, lőjenek – egész biztos azért nem lőttek le, mert mondtam. És azért nem, mert tulajdonképpen már tudták, hogy a végén vannak az egész cirkusznak, a háborúnak. A következő faluban (nem tudom a nevét, hogy hívták) a katonák leadtak a polgármesternek. Aznap éjjel kint aludtam a polgármester házában, a küszöbön. Másnap elvitt a falu szélére, és azt mondta, hogy onnan nyolc kilométerre van valami Numburg nevű város, és ott jelentkeztek a rendőrségen [Németország Thüringia tartományában van egy Numburg nevű város. – A szerk.].

Mentem, s mentem, kicsit olyan félálomban voltam, biztos nagy lázam lehetett. Egyszer lemásztam krumpliért a szántóföldre, és a fáradságtól elaludtam. Amikor felébredtem, nem emlékeztem, melyik irányból jöttem, és merre tartottam. Én mindig fatalista voltam, elhatároztam, hogy elindulok egy irányba. Egy idő után leültem, s nem tudtam többet felállni. Volt a közelben egy német, s aztán jött öt másik ember is a közeli faluból. Azt hitték, hogy egy spion van ott leülve. Nem tudták, hogy én nem kémkedem, hanem vánszorgok. Azt mondták, álljak fel, s menjek. Hát nem tudtam sem felállni, sem menni. Próbáltak lábra állítani, de amikor látták, hogy esem össze, az egyik hozott egy kis kézi kocsit és abba beültettek – még volt párna is téve –, és ez a férfi hazavitt. De persze nem vitt be a lakásba, hanem a pajtába. Egy tábori ágyszerűt rendeztek nekem oda, szalmával volt kitömve, le volt takarva, tettek párnát, takarót s oda fektettek. A családjából mindenki hozott valamit enni, és én mindent megettem. Ez az én emberem el volt tűnve egy darabig, aztán egyszer csak megjelent, főzött közben lisztlevest, és hozott egy kétliteres tálban. Roppant ízlett nekem, mert az volt az első meleg étel, amit már nem tudom, mióta ettem. Másnap kitört rajtam a gyomormenés, mert egyszerre mindent megettem. Ott voltam, azt hiszem, úgy három hétig, de már az utolsó héten bevittek a lakásba, fürdettek, ruhát adtak. Nagyon rendesek voltak. A pasast úgy hívták, hogy Alex Brux. Nem tudom, mi volt a foglalkozása, de nem lehetett egy megbízható ember a németek szemében, mert kommunista volt. A pasas egy szekérkével

bevitt egy nyolc kilométerre levő kórházba. A felesége és a gyereke is jött velünk.

Onnan egy másik kórházba kerültem, ahol flekktífuszos betegek voltak [A flekktífusz vagy kiütéses tífusz – magas lázzal és fejfájással járó fertőző betegség, főleg a ruhatetvek terjesztik. – A szerk.]. Kezdték hasonló tüneteim lenni, mint nekik, s amikor kezdett a hajam marokkal hullni, akkor már tudtam, hogy baj van, megkaptam a tífuszt. Az volt a szerencsém a szerencsétlenségemben, hogy az orvos egy szatmári ember volt. A féltestvére, Widder Bandi, a patikus, a mi egyik legjobb barátunk volt Marosvásárhelyen. Az orvost Günter Nándinak hívták, és ismerte a családnevemet, mert amikor a féltestvérénél volt, és ott takarítottak, a székek fel voltak borítva az asztalra, s a fenekükön ott volt a bútorüzletünk neve: Mestitz Mihály és fiai. A kórházban nem volt se orvosság, se semmi, de orvosilag amit lehetett, megtett. Mindig adott nekem egy csomót a saját vitaminjából. Én persze megosztottam egy kicsi nővel, akivel jóban voltam. (Ő Pesten élt, varrónő volt az egyik szalonban, félig cseh származású volt.) Mi kérdeztük, hogy meddig maradunk ott, miért nem engednek már haza. A románok azt mondták, igaz, hogy Romániában vagyunk mostan [mármint Észak-Erdély a második világháború után ismét Románia fennhatósága alá került], de a magyarok hoztak el onnan, tehát vigyenek haza a magyarok. Akkor a magyarok azt mondták, igaz, hogy ők elhoztak, de most Románia van ott, tehát vigyenek haza a románok.

Volt ott egy cseh kapitány, aki elhatározta, hazaviszi a katonáit, és szerzett egy autóbust. Felajánlották, hogy hazavinnék, ha van még valaki cseh. Azt mondta a kicsi barátnőm, hogy ő azt fogja mondani, hogy Csehországba megy, de ő engem nem hagy el, s mondjam én is azt, hogy odavaló vagyok. Nem volt szép ilyet mondani, de az akkori körülmények között elég természetes volt, és semmi papírunk nem volt, amit kérhettek volna, hogy igazoljuk. Így bejelentettek engem is. Reggel kilenckor már bent ültünk a kocsiban, de mire bepakoltak s az adminisztrációs dolgokat befejezték, délután négy óra lett, s csak akkor indultunk. Amikor elhagytuk a német határt, én köptem egyet magam mellé, és hirtelen megállt az autóbusz. A félelem s az ijedelem, ami belénk volt már sulykolva, előjött bennem – gondoltam azért állt meg a kocsi, mert köptem. Kisült, azért állt meg, mert egy cseh professzor, aki velünk jött, beszédet akart mondani. Nem értettünk semmit a barátnőmmel, hogy mit mond, de sírtunk. Azután az egyik katona, akinek volt harmonikája, eljátszotta a cseh himnuszt. Egész Prágáig mentünk. Prágában körülbelül hat napig voltunk. Volt ott egy román repatriációs iroda, s valakitől megtudtam, hogy a bátyámat látták az olasz feleségével és a kislányával Marosvásárhelyen. Prágából egy agyonzsúfolt vonattal mentünk Pestre. Senki sem fizette a vonatjegyet, mi legalábbis nem fizettük. Csak úgy felültünk a vonatra, nem is kérte senki a jegyeket. Az emberek mentek haza a frontról, és nem lett volna miből fizetni. Némelyek először a vonat tetejére másztak, és onnan másztak be az ablakon. Hozánk egy olyan orosz katona mászott be a tetőről, aki NKVD-s lehetett, valami orosz szekuritátés [lásd: VCSK (Cseka) – (O)GPU – NKVD – NKGB – MBG – MVD – KGB]. De nagyon rendes volt, leült közénk és beszélgettünk. Szerencsénkre megvédett a molesztáló orosz katonáktól.

Pesten kiderült, az öcsém azelőtt pár héttel ment haza. Ki volt jelölve egy iskola a Bethlen téren, ahol mindenkinek kellett jelentkezni, s tömegesen mentünk oda. Ott, amikor írták fel a nevem, azt mondja az egyik a másiknak: „Ugye, hogy ezen a néven ment már valaki haza?” Úgy tudtam meg, hogy Andris hazament, mert már szerepelt a listán. Kolozsvárig vonattal jöttünk, s amikor fel akartunk szállni egy másikra, jöttek a marosvásárhelyiek, és mondták, hogy ne menjünk a vonattal, mert Szászrégen felé kerül, menjünk inkább autóbusszal. Tudtam, hogy van hová hazamenni, van, aki várjon, és ez egy óriási dolog volt.

Egy olyan autóbussnak nevezett teherautóval jöttünk Marosvásárhelyig, aminek annyira magasan volt az ajtaja, hogy létrát kellett nekem állítsanak, hogy fel tudjak mászni. Kolozsváron egy ismerős figyelmeztetett, hogy ne a régi lakásunkba menjek vissza, ahonnan deportáltak, hanem a Köteles utcába. A deportálás után kiürültek a Köteles Sámuel utcai lakások. Mikor mi még nem voltunk itthon, a bátyám az idő alatt átköltözött a családjával a Köteles utcába egy másik lakásba, két házzal arrébb, ahol a családkunk előzőleg lakott. A földszinten nyitott egy rendelőt, közben dolgozott a szanatóriumban is. 1945. július végére kerültem haza. Én egyike voltam azoknak a keveseknek, akik hazajöttek, és megtaláltam a testvéreimet. Anyámat sajnos nem találtam meg.

Elég sötét volt már, amikor megérkeztünk, és látom, hogy a házban, amit említettek, nyitva van az ablak, ég a lámpa, s hallom a füttyöt, amit nem használt senki, csak a bátyám, az öcsém és én. Ez egy olasz diákfütty volt, amit a bátyám importált nekünk, mi mindig azzal hívtuk egymást. Hallom a füttyöt és megállok, hallgatom, hogy mi van. Akkor hallom a sógornóm hangját az ablakból, kérdi az öcsémtől olaszul, hogy mi van. Azt mondja, hogy vártam Jucit, és nem jött. Kisült, hogy aznap ott vártak a szanatóriumnál, mert oda vitték fel az embereket, akik hazajöttek. Akkor én odamentem az ablak alá Andráshoz – ő nem is vett észre, de ahogy én kinéztem, nem is ismerhetett meg –, megfogtam a karját, s mondom: „Bona sera signore.” Rám nézett, s akkorát ordított, hogy azt hiszem, az egész utca kigyúlt. Clara majd kiesett az ablakon, és gyorsan ment, és nyitotta a kaput. Annamária, a kicsi lányuk azzal fogadott, hogy „Megjöttél? Én már vártalak holnap”. Azt akarta mondani, hogy tegnap. Clara akkor telefonált Misinek, a bátyámnak, kihívták egy operációról. „Valami fontos?” – kérdi. „Semmi különös, csak éppen Juci hazajött.” Na erre nagy ordítás, átadta rögtön az operációt, s jött haza. Emlékszem, egész éjjel meséltem s beszélgettünk, és nevettek, amikor mondtam, hogy valakinek azt mondtam a lágerben, hogy Misi mészáros és Andris molnár.

A koncentrációs táborban komiszak voltak Andrissal, éppen úgy, mint mindenhol, de volt, amikor már kicsit enyhült a helyzet, és volt olyan kisebb hely, ahol őt tették főnöknek. De sose hallottuk senkitől, akik vele voltak, hogy nem volt rendes ember. Andrisnak remek ötletei voltak mindig, és nagyon találékony ember volt. Mikor én 1945-ben találkoztam vele, olyan volt, mint egy malac, mert az amerikaiak szabadították fel. [Az amerikaiak feltáplálták a felszabadított deportáltakat.] Miután Andris hazajött, a Mestitz bútorüzlet, azt hiszem, még működött. A malom is megvolt az államosításig, 1948-ig, de másfél évre rá rekvirálták, Andris írta alá és adta át. A bútorüzletet 1949-ben rekvirálták [lásd: államosítás Romániában]. Akkor aztán valami más után kellett nézzen, amiből megél. Minden állásból kirakták, miután megtudták, hogy kinek a fia. De azután könyvelt, és mindenfélét kitalált. Először gyerekeknek fából játéklóvakat csinált. Azután nem tudom, hogy az ő ötlete volt-e vagy egy könyvkötőé, hogy vállalatoknak rendezze az iratait, és azt be is kötötték. Mert rendszerint nem voltak rendezve az iratok úgy, ahogy kellett volna, és ez nekik nagyon bevált, egyik cég hívta a másik után. 1950-ben megnősült, elvette Kiss Júliát, aki református volt.

Amikor hazajöttem, rögtön megkezdtem a kozmetika mesterséget. A bútort, ami a kozmetikában volt, megkaptam, csak azon kívül mindent, ami mozgatható volt, elvittek. A bátyám elmondta, hogy a háború alatt telefonáltak, hogy betörték éjjel a kozmetika ablakát, s elvittek egy csomó mindent. Akkor ők lementek, s a cseléd, a bátyám és a sógornóm szekérral hazahúzták a megmaradt dolgokat. És Misi csak mondta: „Jucikám, menj fel a második emeletre, ott van egypár üvegdolgod. Menj le a pincébe..., menj fel a padlásra...” Így előkerültek a dolgok, amiket hazahoztak. Az első perctől kezdve, ahogy hazajöttem, megnyitottam a kozmetikát a Fő téren, a

régi helyemen, mert sikerült visszaszerezni a helyiséget. Nagyon szépen berendezték, és érdekes módon nagyon jól ment. Arra már nem emlékszem, hogy kérdeztek-e Auschwitzról, de biztos érdeklődtek. Az államosítás után, miután elvették a helyiséget, átvittük a kozmetikai felszerelést a lakásunkba. Jó tágas volt az előszobánk, és oda betettünk egy széket. Akkor már nem volt sem segédem, sem inasom, és egyszerre egy klienst tudtam csak fogadni. 1960 után a Higiena szövetkezethez kerültem: minden fodrászsalon és kozmetika a Higiénához tartozott akkor. Először a Bolyai utcában dolgoztam, ahol hat váltás volt délelőtt és ugyanannyi délután. Nem volt valami előnyös, hogy ilyen sokan vagyunk, ezért elosztották az alkalmazottakat, és áttettek a Kossuth utca elejére, ahol már csak hárman dolgoztunk egy váltásban. Aztán elkerültem a Divatházhoz, onnan mentem nyugdíjba 1974-ben.

Carlo, a Misi fia 1946-ban született. A bátyáméknak 1947-ben sikerült megkapniuk a papírokat, és végleg Bolognába, Olaszországba költöztek, Clara szüleihez, aztán a központban vettek egy nagyon szép házat. Az apósa patikája mögött csinált egy rendelőt, ott rendelt valameddig, de nem sebészkedhetett, amíg nem lett olasz állampolgár. Nagyon jól ment a rendelés. Aztán megtudta, hogy Bolognában nem vonatkoznak rá az olasz törvények, és a kórházban lehet sebészkedni. Aztán meggondolta, és abbahagyta a sebészetet, mert már olyan jól ment neki a belgyógyászat. Délelőtt dolgozott valahol, délután pedig a belgyógyászatban volt, a városháza épületében, az emeleten volt a rendelő. 1994-ben kapott egy infarktust és meghalt.

Schönbrunn Jenővel, az első férjemmel egy motorosbálon ismerkedtünk meg. Az öcsém nagy motoros volt, és benne volt a szervezőségben, s az Apolló vendéglő nagytermében rendezték a bált. Jenő odajött, és leült mellém. Volt már egypár légkör benne [be volt egy kicsit csípve], akkor jött haza az orosz fogságból. Nyolc évig volt fogságban valahol Ukrajnában. Ő marosvásárhelyi származású zsidó, nem sokat tudok a családjáról. A háború előtt fogtechnikumot végzett és dolgozott is. A fogságban rájött, hogyha tud oroszul, akkor jobb dolga lesz, és beiratkozott egy antifasiszta iskolába, amit ott tartottak. Milyenek az oroszok, hát azt mondták neki, hogy ha ő fogász, akkor fogorvos, s ha fogorvos, akkor orvos, s akkor az orvosokhoz tették egy kórház vezetőjének. Amikor hazajött a fogságból, beiratkozott volna rögtön a pártba – miután Oroszországban elvégezte az antifasiszta iskolát –, de nem vettek fel senkit a pártba, akkor be volt zárva a párt ajtaja. Kérte a marosvásárhelyi klinikán, hogy vegyék fel. Megmondták, hogy fel is veszik, csak Bukarestből kell kapni engedélyt.

Amikor találkoztunk Marosvásárhelyen, bolondult értem, de én rá se bagóztam. Örökké tele voltam virággal, az egyik még el sem hervadt, a másik már jött. Mikor programunk volt, jött velünk, de engem nem nagyon érdekelt. Egyszer a barátnóm hívott Kolozsvárra, és akkor elhatároztam, hogy átmegegyek látogatóba Kolozsvárra. Jenő azt mondta, hallotta, hogy ott nem tudom, milyen verseny van, s jön ő is Kolozsvárra. S én nagy kedvesen azt mondtam, hogy „nem azért megyek Kolozsvárra, hogy veled legyek”. Mikor elmentem, kezdett bántani a dolog, és az alatt a tíz nap alatt nyakig beleestem Jenőbe.

1950-ben mi csak a városházán esküdtünk meg. Én előzőleg Temesváron voltam, és az alatt a hét alatt Jenőt háromszor hívták le Bukarestbe, hogy nehogy engem elvegyen feleségül, mert egy gyáros lánya voltam. Utoljára csak azért hívták Bukarestbe, hogy megkérdezzék: „Te ai răzgîndit, tovarasul Schönbrunn?” [Meggondoltad magad, Schönbrunn elvtárs?] Azt mondja: „Nem.” Megmondták, hogy nem foglalkozhat az ifjúság nevelésével, ha engem elvesz. Titokban

házasodtunk, elmentünk az anyakönyvvezetőhöz, és megbeszéltük, hogy pénteken délben gyorsan összead, hogy ne tudjanak róla. „Ha én tudtam volna, hogy elveszlek – mondta viccesen –, akkor én nem segítettém volna eloltani a tüzet, amikor égett a gyár.” [Schönbrunn Jenő részt vett a tűzoltásban, amikor az 1920-as években a Mestitz bútorgyárat harmadszor is felgyújtották.]

Közben Jenő találkozott a párttitkárral, akiről nem tudta, hogy párttitkár, mert egy régi barátja volt. Nagy csókolózás, öröm, minden, s felrendelte a pasas – mikor hallotta, hogy még nem végleges az állása –, hogy addig beteszik a városi sportrészleghez sportvezetőnek. Úgy megszerette ott, mert ő mindig nagy sportember volt, hogy sokáig maradt a sportnál. Egy nap jött, hogy Bukarestbe kell gyűlésre mennie, nem volt senki, akit küldhettek volna, hát őt küldték. Olyan gyűlés volt, hogy ott döntötték el, hogy ha nem felelt meg valaki a kommunistáknak, azt kirúgták az állásából ott helyben, skandalum nélkül. Hazajött az uram, s azt mondta: „Valakiknek a családban az állása megszűnt.” Hát ő nem maradt állás nélkül, de Andrisék épp nyaraltak a tengeren, mire hazajöttek, Andrisnak már nem volt állása. A katonáknál volt könyvelő Andris, amikor kirakták. Jenőt lassan kiemelték, hogy a Voința sportklubot szervezze meg, és így lett belőle sportvezető. A sportirodaközpontban dolgozott, és ő vezette a Voința-pályát. És eltelt tíz vagy talán több év is, amíg ismét visszament a fogászatra.

Jenő abszolút nem volt vallásos. Lehet, hogy a családja az volt, de ő nem. Azt mindig megtettük, hogy elmentünk a nagyünnepekkor a templomba. A régi zsidó baráti kör megvolt, s lettek újak is, ezzel nem volt baj. Az 1950-es években biztos volt zsidó szervezet, csak mi nem tudtunk róla. Mi csak jól akartunk élni, és megmutatni elsősorban saját magunknak s az embereknek, hogy még élünk. Abszolút nem törődtem a politikával. Ha az ember nem is foglalkozott politikával, azt azért látta, hogy azáltal milyen életet van. A kommunizmus alatt nem volt könnyű életünk. Abszolút nem értettem egyet a kommunizmussal. Az, aki úgy nőtt fel, hogy minden lehetősége megvolt, mindene megvolt, mint nekem, az nem szerethette azt a kalodát, amibe bezárták, hogy most ezt kapod, és azt kapod, ezt nem csinálod, és azt nem csinálod, ezt szabad, és azt nem szabad. A nemzetiségi kérdést a kommunizmus nem kellett megoldja, mert Marosvásárhelyen nem volt soha probléma a nemzetiségek között, a második világháború előtt sem és azután sem. Arról szó sem volt, hogy külföldre menjek. Le kellett tagadni, ami idegen vonatkozású volt. Az életrajzomban, amit beadtam a párthoz, emlékszem, nem említettem semmi más idegen nyelvet, hogy tudnék a románon kívül, pedig tudtam angolul, franciául, németül és olaszul. Nem is szabadott idegen nyelvet tudni. Ha valaki volt Amerikában, az már egy rossz pont volt.

Auschwitz után nem bírtam gyereket kihordani, már hetedik hónapos voltam, amikor elvetéltem. Júlia, András felesége két hónap különbséggel volt állapotos Pocokkal. A gyerekük, Mestitz István, Pocok 1955-ben született, őt reformátusnak keresztelték, és annak tartja magát. Ő olyan, mintha egy kicsit az én gyerekem is lenne.

Ott laktunk a Köteles utcai négyszobás lakásban, mindenik szobában egy-egy család lakott. Az egyik szobában én laktam Jenővel, a másikban Andrisék, a harmadikban Deutsch Gyuláék – anyuka nővérének, Margitnak a fia a feleségével, a negyedikben pedig egy másik pár. Bubáék, ahogy Gyulát neveztük, közben építettek házat, s aztán elköltöztek. Amikor elköltöztek, András feleségének, Júliának az anyja költözött abba a szobába. A konyha közös volt, de mindenki külön főzött. Mindig valaki volt a soros: az egyik pucolta a kályhát, a másik mosogatott, s a harmadik főzött. Mindig csúfoltak, mert mikor mentem a konyhába, mondtam, hogy „Na most félre a

kályhától, mert jövök én”. Például ha valaki ment ki vacsorázni vagy ebédelni, mondta: „Na, jösztek ti is?” Aki akart, az jött, aki nem, az maradt, de általában mindig együtt ettünk.

Mindig együtt ünnepeltük a születésnapokat, adtunk egymásnak ajándékokat is. A zsidó és a keresztény ünnepeket nem tartottuk. Egyedül karácsonykor, Pocok, az öcsém fia miatt állítottunk karácsonyfát. A kommunista ünnepeket egyáltalán nem ünnepeltük a kötelező utcai felvonuláson kívül. A május elsejét volt úgy, hogy megünnepeltük, de csak komédiázásból. Egyszer elmentünk Jenővel vacsorázni nem tudom, hova, és korábban jöttünk haza, és láttuk, hogy minden el van sötétítve, mindenki alszik már. Bejöttünk, és egyszer csak felgyúlt a villany, és kézen fogva bejöttek és körbetáncoltak minket, mint a bolondok. És közben énekelték, hogy „Föl, föl, ti rabjai a földnek...” [Ez a nemzetközi kommunista munkásmozgalom indulójának, az Internacionálénak az első sora. Az Internacionálét egy időben minden hivatalos, állami vagy pártünnepségen el kellett énekelniük a résztvevőknek. -- A szerk.]. Azért csinálták, mert ugrattak. Amikor leálltak, körülnéztünk, s láttuk, hogy a mi szobánk fel van díszítve. Hát majd meghaltunk a nevetéstől. Volt egy rökamié, egy vitrin és utána egy másik rökamié. Volt anyukának egy olyan horgolt kézimunkája, ami két galambot ábrázolt. Hát a két galamb fel volt téve a vitrin fölé, alatta piros papír, hogy jobban látszódjon. A vitrin előtt volt egy asztal, leterítve piros takaróval, és víz és pohár rajta, hogyha valaki beszédet mond, legyen. Én megágyaztam, mielőtt elmentünk volna, hogy ki tudja, milyen későn jövünk haza, s ne azután kelljen ágyazni. Az ágyon fel volt hajtva a paplan, és a lepedőn ezer gombostűvel feltűzve, piros papírból kivágva románul és magyarul, hogy „Éljen május 1!”. Ki voltak vágva a betűk is és a szám is, és betűzködték az ágyunkba. Még valami a párnán is volt. És pontosan ugyanaz volt a Jenő ágyán is. Ebből egy olyan mulatás lett, hogy reggel hatig mulattunk. Nagyon jól voltunk.

1960-ban egész egyszerűen elvették a lakást. Jöttek, az udvart nézték, aztán jöttek lakást nézni, és mondtam: „Miért nézik a lakást? Innen nem megy senki sehová.” De mintha nem is beszéltem volna – ez volt a dühítő az egészben, hogy semmibe vettek. Azok után, ami történt velem [a háborúban], én mégiscsak tartottam magam valaminek. Akkor megfogtam a pasas karját, s megráztam: „Tovarăși, de aici nimeni nu pleacă” [Elvtársak, innen senki nem megy el]. Megrázta magát, mint a kutya, ha vizes, és egy szót se szólt. Én akkor nem tudtam, hogy egyike az öt embernek, közöttük a párttitkár és a másodpárttitkár, aki be akart költözni. Másnap, amikor jöttem haza, Jenő ült egy férfivel, akit már előzőleg láttam. A lakásért volt ott, és azt mondta, hogy „Hozok egy autót és elmegyünk, megmutatom, hogy mit vagyunk hajlandóak adni cserében ezért a lakásért. És mindenki, aki itt lakik, külön kap egy lakást”. Mutattak nekünk hat lakást, és mikor egyik se tetszett olyan nagyon, akkor mutatták az Arta [a Fő téri mozi] fölötti kétszoba-összkomfortos lakást, amiben még senki sem lakott, mert újonnan építették. Akkor este nagyon sokat gondolkoztunk Jenővel. 1960 tavaszán rúgtak ki a lakásunkból, Andrisék azon a tavaszon mentek el Bolognába, és azon a koratavaszon Jenőnek volt infarktusa. Beköltöztünk az új lakásba, de nekem olyan apró volt minden a nagy tágas lakások után.

Andris az 1950-es években kérte Olaszországba a kitelepedését. Mi úgy beszéltek meg Andrissal, hogy mi is elmegyünk, először odamegyünk a bátyámékhoz, és aztán meglátjuk. De mivel Andrisék hárman mentek, a gyerek megvolt már, s Misi apósáékhoz mentek, hát nem mehettünk egyszerre. 1960-ban megkapta a papírokat, és kimentek Bolognába. Az én uram nem akart menni, mert azt mondta, nyolc évig volt fogságban, s nem megy, eleget volt távol itthonról. Ezért maradtam én itthon, pedig mindenik barátnőm azt mondta, hogy én leszek az első, aki elmegyek.

Misi ott volt Bolognában, és Andrist mindennel ellátta: lakással várta. Vagy két hónap után Andris egy motorbicikligyárban kapott könyvelői állást, s ott megtalált egy olyan számítási hibát, amit két éve kerestek. Nagy megbecsülésben volt része, és jó pénzt kapott. Olaszországban akkor volt a hidegháború, és azt mondta, hogy nem marad ott. Nem maradt annál a cégnél, csak tíz hónapig, mert jelentkezett Amerikára és Kanadára, hogy bevándorolna. Azt mondta, amelyik hamarabb jön, oda megy. Szerencsére Amerika jött hamarabb. 1961-ben Minneapolisba mentek. Még most is könyvel, volt egy könyvelési irodája otthon. Dolgozott neki még két nő (nem voltak zsidók), akik járták a vállalatokat, és csak akkor mentek hozzá, ha valami sürgős volt. Júlia a zsidósághoz mindig tartott, inkább elment Andrissal a templomba, mikor Andris járt, viszont a református templomba nemigen ment. Aztán egy idő után nehezebb volt Andrisnak a járás, most már nem jár templomba.

Pocok tizenhét vagy húsz éves volt, amikor itt volt látogatóban. Kezdett kérdezni valamit a családról, s én mondtam. „Várj egy kicsit” – mondta, s hozott papírt, ceruzát, és kezdett jegyezni. Kérdezett még egyet s még egyet, „Hogy milyen jó a memóriád” – mondta akkor. Mikor hazament, mutatta az apjának, s mondta, hogy utána kellene nézni, és meg kellene csinálni a családfát, hogy aztán az ő gyerekeinek legyen, de hát hol voltak akkor még neki gyerekei? Akkor Andris nyolc vagy kilenc évig gyűjtötte a nyers adatokat a nagycsalád minden tagjáról, például újsághirdetések útján is kutatott. Egy nagy albumot készített aztán a Mestitz és a László családról.

Én soha nem voltam tagja a pártnak és Jenő sem. Amikor hazajött, belépett volna, de akkor még nem lehetett, s utána találkozott velem, s akkor már nem ment. Az 1960-70-es években nálunk mindig az volt baj, hogy a származásom nem volt jó. Mindig a gyáros származásomat hozták elő, de aztán többnyire szemet hunytak fölötte. Jenő könnyed, roppant jó ember volt. Állandóan kellett az inspektorokkal jönnie-mennie, jöttek hozzánk vacsorázni. Egy fokkal jobb sorsunk volt, mint másnak. Pár évvel azelőtt mentem nyugdíjba, mielőtt az első uram meghalt. Még örültem, hogy nyugdíjban vagyok, mert Jenő elég beteg volt, ágyban volt állandóan, és legalább tudtam ápolni. A tüdejével volt baj, de nem szenvedett sokat, csak az utolsó nap. 1977-ben halt meg.

Scheiner Aladárt, a második férjemet nagyon rég ismertem. Én voltam Aladárnak a harmadik felesége. Róth Magda, Magdus egy úri, finom és nagyon édes asszony volt a második felesége. Ő Temesvárról származott, az apja vasúti mérnök volt. Ő is háromszor volt férjnél. Aladár a deportálás után vette feleségül, harminc évig voltak együtt. Előzőleg az unokabátyámnak, Mestitz Sándornak volt a felesége. Azt hiszem, Sándorért – akivel Temesváron ismerkedtek meg – vált el az első urától. Temesvárról Sándorral hazajöttek Marosvásárhelyre magyarnak lenni, s akkor eldeportáltak minket. Magdus visszajött, Sándor meg nem. Magdus is Auschwitzban „kezdte a karrierjét” a deportáláskor, nem tudom, aztán hova került. Utána hozzáment Aladárhoz. Magdus is 1977-ben halt meg, Jenő halála után hat héttel. Egyszer, amikor lementem ebédelni, útközben találkoztam Aladárral. „Hova mész?” Mondom: „Megyek ebédelni.” Azt mondja: „Jöhetek én is?” Sose felejttem el, ebéd után azt mondta nekem, hogy ő nagyon jól tudja, hogy most nem aktuális, és nem szép, hogy ezt most mondja, de meg kell mondja, hogy amennyiben egyszer arra gondolok, hogy férjhez megyek, jussak neki eszébe. Fel voltam háborodva, hogy hogy lehet ilyent mondani, amikor nemrég halt meg az én férjem is meg az ő felesége is.

Amikor kitört az első világháború, akkor Aladár családja Pestre ment. Nem is tudom, hatan vagy heten voltak testvérek. Ő volt a legidősebb gyerek, ő ment mindent intézni a családnak, ő volt az egyetlen segítsége a szülőknek. Volt még más fiú is a családban, de egyikük sem volt olyan. Hogy

hogy kerültek Pest után Marosvásárhelyre, azt nem tudom. A [második világ]háború után Gyergyóban volt fás, az volt Aladárnak a foglalkozása. Amikor bevonták az engedélyeket, tőle nem vonták meg, mert a munkások mellé álltak, azt mondták, hogy nagyon szigorú, de nagyon igazságos [Itt valószínűleg a magánvállalkozói engedélyről van szó, mivel az erdők átmentek állami tulajdonba, s ezután csak állami engedéllyel lehetett dolgozni. – A szerk.]. Őt munkaszolgálatra hívták be, hat évig volt fogságban. Munkaszolgálat után visszajött Marosvásárhelyre, és tizenhat helyen könyvelt egyszerre, nem tudom, hogy hol tanulta meg a könyvelést. Neki érettségije volt csak, de azt mondta, az apja jóformán azt se tudta, hogy milyen iskolába járt.

Az 1960-as években került a marosvásárhelyi hitközséghez, biztos már előtte volt valami kapcsolata a hitközséggel, ha őt hívták, hogy legyen az elnök. Aladár már elnök volt, mikor én 1978-ban hozzámentem. Húsz évig volt elnök. Nagyünnepekkor ő korábban ment el a templomba, én később mentem, de ez nem volt soha probléma. Aladár egyáltalán nem szólt bele, hogy vallásos vagyok-e vagy sem, ami nagyon jó volt, mert én nagyon gyenge eresztés voltam zsidó szempontból. Sosem volt kóser háztartásom, akkor sem, amikor ő a hitközségnek az elnöke volt. De Magdusnál se volt, az előző feleségénél. Az egyedüli dolog, amit csináltunk, hogy ünnepkor elmentünk templomba. Aladár természetesen többször ment, és azonkívül ott volt állandóan a hitközség irodájában. Hosszúnappor [Jom Kipur] azért böjtöltünk. Dacára annak, hogy csak hetven évesig kell böjtölni, azután csak egy fél napot kell, az uram betartotta. Én is böjtöltem. Hosszúnappor még a lágerben is kiböjtöltem. Hogy szidtak az ismerőseim, a barátaim – mert akkor véletlenül olyan lehetőség volt, hogy tudtunk enni –, hogy nem eleget böjtölünk, még most is böjtölök. Mondtam, hogy én böjtölök. Mikor hazajöttünk, akkor Andris öcsém az első ünnepen azt kérdezte, hogy „Te böjtölsz?”. „Igen – mondtam –, a szüleim emlékére mindig fogok böjtölni.” Azt mondta, hogy akkor ő is, különben nem böjtölt volna. Sőt az első uram, aki nemigen böjtölt, még ő is böjtölt, miután megismerkedtünk.

Amikor Aladár nyolcvan éves lett, 1984-ben, lemondott – én nem hagytam békét, hogy mondjon le. Ő volt az, aki Moses Rosen főrabbinál erősködött, hogy Sauber Bernát legyen az új elnök, mert ő volt az egyetlen, aki értett is ehhez [Jelenleg – 2002-ben – is Sauber Bernát a hitközség elnöke Marosvásárhelyen. A Centropa velem is készített interjút. – A szerk.]

A kommunizmus ideje alatt volt úgy, hogy senkinek nem volt pénze, az egész ház tartozott, egyik a másiknak, karácsony felé a fél város tartozott a másik fél városnak. Bár én jól kerestem a kozmetikával, mindig volt sok kliens. Az uramnak is volt rendes fizetése, később jó nyugdíja, az akkori viszonyokhoz képest jól éltünk, de általában nem volt az embereknek pénze.

Én az átlagemberekhez képest nagyon sokat jártam külföldre a kommunizmus alatt. Az első uram nem szeretett utazni, ezért az 1970-es években inkább egyedül utaztam. És így könnyebben megadták az engedélyt is [lásd: Románia – utazás (román állampolgárok külföldre, ill. külföldiek Romániába)]. De sohasem akkor adták, amikor kérted, hanem amikor nem is vártad volna. Legelőször 1968-ban Amerikában voltam, majd Olaszországban 1972-ben vagy 1975-ben. Azután összesen kilencszer voltam Olaszországban a kommunizmus alatt, ami óriási dolog volt. 1983-ban és 1989-ben már együtt voltunk Aladárral Amerikában, 1989-ben ott töltöttük a zsidó őszi ünnepeket az öcsémekkel. Kétszer vagy háromszor voltam Izraelben is, de nem tudom pontosan, hogy mikor. Itt az országban, Aladárral minden tavasszal elmentünk Félix-füzdőre, nagyon szerette azt a helyet [Félix-füzdő Románia nyugati részén található, közel Magyarország határához. A

kommunizmus ideje alatt a magyarság erre a részre járt nyaralni, mert lehetett „lopni” a magyar tévéadást Magyarországról, nem lévén kisebbségi adás Romániában. – A szerk.]. Amikor legelőször mentünk, el sem tudtam képzelni, hogy mit fogok én ott csinálni, aztán úgy megszerettem, hogy utána már alig vártam, hogy menjünk. [Scheiner Júlia a férje halála után is rendszeresen visszajár a fürdőre, az alkalmazottak már jól ismerik.]

1989 [lásd: az 1989-es romániai forradalom] után az én életem olyan volt, mint azelőtt: nyugdíjas voltam. De persze mindenki nagyon örült a társaságunkban annak, ami történt – zsidó és vegyes baráti körünk volt. Az az igazság, hogy mindenki fellélegzett. Egyiknek se tetszett, hogy a kommunizmus alatt előre meghatározták, hogy hová lépsz, és hányat lépsz. De hát az ember csinálta, mert nem lehetett másképp, ha nem, akkor mindjárt jött a büntetés. Egyik uram sem volt párttag, és nem vettünk részt semmi politikai dologban.

Aladár kilencvenéves korában, 1994-ben halt meg. Akkor megkaptam a magyarországi jóvátételből az ő részét, mert ő Oroszországban volt fogságban [A magyar kormány 1990 után anyagi kárpótlást adott Erdélyben is mindazoknak, akik orosz hadifogságban voltak. – A szerk.]. Kaptam jóvátételt utána a munkaszolgálat miatt is. Amit én kaptam jóvátételt, az sokkal kevesebb volt.

Én mindig úgy éreztem, hogy nagyon szép életem volt. Általában barátságosak, kedvesek voltak hozzám az emberek. Otthon a szüleim nagyon szerettek, a testvéreimmel nagyon jól voltam, és mindenkiel jól voltam. Sose voltam az életben egyedül, mindig nagy család és sok barát volt körülöttem. Most meg arra várok, hogy telefonáljon a sógornóm Bolognából vagy az öcsém Amerikából. Az öcsém minden szombaton telefonál.